

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

KRISTINA FALATOV

(mentor: red. prof.dr. Ivan Bernik, somentorica: izr. prof. dr. Tanja Rener)

OD MUK DO ZAPORA - POMEN KAZNOVANJA V ZGODOVINI IN DANES

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2003

*Zahvala je namenjena vsem, ki so mi v času študija bili v oporo
in kakorkoli pripomogli k nastanku pričujočega diplomskega
dela. Iskreno »hvala« mami in Juretu, ki sta z mano delila tudi
»slabe dni«.*

1. UVOD.....	5
2. OD MUK DO ZAPORA-zgodovinski pregled.....	8
2.1. VROKI IN NAMEN ZAPIRANJA.....	11
2.2. CILJ IN PREDMET KAZNOVANJA TER PRODUKCIJA RESNICE.....	14
2.2.1. Tajnost postopka produkcije resnice.....	14
2.2.2. Tortura kot pot do priznanja.....	17
2.2.3. Muke kot ceremonial javnega kaznovanja.....	19
2.2.4. Zakaj so muke izginile iz kazenske prakse?.....	24
2.2.5. Reforma ilegalizmov in oblasti.....	27
2.3. ZAPOR, NJEGOVA SAMOUMEVNOST IN AVTONOMIJA	31
2.3.1. Nastanek zapora kot splošne oblike kazni.....	32
2.3.2. Discipline.....	38
2.3.3. Karceralno preseže sodno	41
3. TEORIJE O KAZNOVANJU.....	46
3.1. RELATIVNE TEORIJE.....	47
3.2. ABSOLUTNE TEORIJE.....	49
3.3. ISKANJE POMIRITVE.....	51
4. KRIZA KAZNOVALNEGA SISTEMA.....	53
4.1. PROBLEM DEFINICIJ IN POJMOVANJ.....	54
4.1.1. Problem definiranja kaznivega dejanja.....	56
4.1.2. Problem razumevanja kazni.....	61
5. NEUČINKOVITOST ALI PRIKRITA UČINKOVITOST KAZNOVALNEGA SISTEMA.....	64
5.1. ZAKAJ ZAPOR KOT INSTITUCIJA ŠE VEDNO OBSTAJA?.....	65
5.2. LATENTNA FUNKCIJA ZAPORA.....	67

6. SKLEPNA MISEL.....72

7. LITERATURA.....74

1. UVOD

Ljudje smo bitja telesnih in duševnih želja ter potreb. Naše organske oziroma fiziološke ali telesne potrebe imajo svojo inherentno mejo (npr. lakoto lahko potešimo z odmerjeno količino hrane), medtem ko socialne ali družbenopsihološke potrebe (npr. potreba po blaginji, udobju, bogastvu, prestižu in oblasti) take meje nimajo. Te so (praviloma) neomejene in nenasitne, tako mora za njihovo omejitve poskrbeti neka zunanja avtoriteta. V civilizirani in demokratični družbeni ureditvi je ta nujna zunanja sila družba oziroma država. Ljudje smo namreč tudi družbena in družabna bitja, zaradi česar je naše življenje v družbeni skupnosti mogoče le, v kolikor se državi, oziroma njenim pristojnim organom, posameznika posreči uspešno regulirati in integrirati, t.j. socializirati. V procesu socializacije ali podružbljanja se namreč ljudje učimo norm in pravil vedenja, ki človeško dejavnost delijo na dovoljeno, zaželeno (in tako vrednoteno kot pozitivno, dobro) ter prepovedano, nezaželeno (in tako vrednoteno kot negativno, slabo). Uspešno socializirani, t.j. regulirani in integrirani posamezniki oziroma družba kot skupek le-teh, razločujejo med tem, kaj je družbeno sprejemljivo in tem kaj ni, tako norme in ostala pravila vedenja dojemajo kot nekaj samoumevnega, njim superiornega ali splošno danega. Prepovedi in zapovedi ter ostala »družbena navodila« zato spoštujejo, vsakogar, ki ta določila kakorkoli prizadene, pa označijo za deviantnega.

Iz pravkar zapisanega bi upravičeno lahko sklenili, da vzrok deviantnosti izvira iz neustrezno oziroma neuspešno socializiranega posameznika (takšen izvor najpogosteje poudarjajo zagovorniki (socialno)psiholoških teorij deviantnosti), vendar pa nam že nekoliko daljši razmislek »razkrije« pomanjkljivost takega sklepanja. Pomena socializacije, kot procesa učenja in ponotranjanja družbeno sprejetih norm, vsekakor ne gre zanemariti, hkrati pa ne smemo prezreti tudi »vpetosti« posameznika v širše družbeno okolje. Le-to je namreč odvisno od obstoječih institucionalnih, tehnoloških, ideoloških, političnih predvsem pa ekonomskih določilnic, zaradi česar se je pomembno vprašati, kaj je vzrok in kaj posledica deviantnega vedenja. Je torej vzrok deviantnosti neuspešno socializiran in tako družbeno neprilagojen posameznik, ali je deviantno vedenje le posledica obstoječih družbenih razmer?

V pričujoči nalogi se bom nagibala bolj k zadnji predpostavki, tako bom skozi zgodovinski razvoj kaznovalnega aparata in kaznovalnih praks, ki se na prelomu med 18. in 19. stoletjem, kot najprimernejše in najbolj »človeške« dovršijo v zaporni kazni, pravilnost le-te teoretično preverjala z naslednjimi tremi hipotezami.

Prva hipoteza, ki jo bom preverjala skozi vsa poglavja svoje naloge, se tako glasi: odklonskost oziroma kriminal je družbeni pojav. Tako menim ne le zato, ker ga opredeljujemo lahko le v odnosu do posameznega standarda oziroma družbe, t.j. njenih norm in vrednot, ki v različnih časovnih obdobjih oblikujejo vsaki družbi specifično kulturo, temveč tudi zato, ker se definicije tako kaznivih dejanj (zločinov) kot tudi kazni, vse očitneje oblikujejo šele v človekovi zavesti (Zupančič, 1990:9). Pomen namreč dobijo šele iz simbolizacije realnega (Salecl, 1991:17), in ne več po naravni ali samoumevni poti.

V tretjem in četrtem poglavju, ki sledita obsežnemu zgodovinskemu pregledu, bom preverjala veljavnost svoje druge hipoteze po kateri, iz razmeroma civilizirane in miroljubne družbe prehajamo v vse bolj kaznovalno, »zaslepljeno«, oziroma zmedeno (kaotično) družbo. V tretjem poglavju bom tako predstavila dve, temeljno nasprotni stališči, ki odgovarjata na vprašanje, čemu je kazen sploh potrebna, v četrtem poglavju pa bom izpostavila pomen definicij in pojmovanj ter pri tem na kratko osvetlila vpliv različnih »dejavnikov«, ki pripomorejo k temu, da bolj kot sama kriminaliteta narašča nestrpnost do storilcev (majhnih) kaznivih dejanj. V zadnjem času je do le-teh namreč, tako pri nas kot tudi drugod po Evropi, mogoče zaslediti vse manjšo toleranco oziroma naraščajočo težnjo po vse bolj represivnem ravnanju z njimi (Zorc, 1993:93).

Trditev, da je zapor kot institucija družbenega nadzora že od svojega nastanka dalje, učinkovito sredstvo deprivacije in izrabljanja moči, je stara, nič kolikokrat »prežvečena« tema tako sociologov in kritičnih kriminologov kot tudi laičnih »interesentov«. Njihove kritike se med seboj sicer razlikujejo (npr. glede na predmet kritike ali v teoretskih in vrednostnih izhodiščih), vendar pa vse merijo na pragmatično neučinkovitost kaznovalnega aparata pri doseganju svojih uradno deklariranih ciljev, oziroma na stranske, negativne in bojda nezaželene učinke, ki jih slednji tako očitno proizvajajo in vzdržuje.

V četrtem in petem poglavju tako preverjam svojo tretjo hipotezo po kateri je kriza kaznovalnega sistema, bolj kot problem pragmatične narave, simbolni problem oziroma problem napačnih in naivnih, celo nerealnih pričakovanj. S tem seveda ne trdim, da je na omenjenem področju dejansko vse v najlepšem redu, temveč zgolj to, da se za vsako očitnostjo oziroma manifestno (ne)funkcionalnostjo lahko skriva neka neočitna, latentna, pa kljub temu, za nekoga ali nekaj, koristna lastnost. V svoji nalogi želim opozoriti na »čredno« naravo predvsem javnosti, z manipulacijo katere »močni beli ovratniki«, prekrivajo svoje namene in interese.

2. OD MUK DO ZAPORA-zgodovinski pregled

V obdobju od (konca) 18. stoletja do začetka 19. stoletja, se je kaznovalna ekonomija v Evropi in Združenih državah povsem preuredila. Tradicionalno pravosodje naleti na velike »spotike« in neštete reforme tako glede teorij zakona in zločina kot tudi moralnih ali političnih utemeljitev kaznovalne pravice, kar povzroči razveljavitev starih odlokov oziroma zakonikov in oblikovaje novih. Z novimi eksplicitnimi in splošnimi zakoniki, ki so jih zahtevale velike institucionalne preobrazbe, je bila v kazenski sistem vključena porota, poenotili pa so tudi pravila za prestopke. Vse bolj se uveljavlja težnja po individualizirani kazni oziroma strmljenje k temu, da bi kazni prilagodili posameznim kršilcem zakona, s čimer se spremeni tudi opredeljevanje narave kazni. Od 19. stoletja dalje je kazen tako predvsem vzgojna sankcija.

Poleg velikih preobrazb kazenskega sistema pa obdobje, ki traja manj kot stoletje, zaznamuje tudi odprava velikega spektakla telesne kazni ter z njimi povezane muke, iz kazni izključijo uprizoritev trpljenja, s čimer na začetku 19. stoletja vstopamo v *dobro kaznovalne zadržanosti*. Da je temu tako, spozna tudi Foucault, ko zapiše:

*»Kazni niso več tako neposredno telesne, v umetnosti trpinčenja se uveljavi določena diskretnost, bolj subtilna in bolj pridušena uporaba bolečine, ki so ji vzeli zunanji blišč;...«
(Foucault, 1984:14)*

Nedvomno je bila skorajšnja odprava *mračnega spektakla kaznovanja*, njegove spektakularnosti in muk na koncu 18. in na začetku 19. stoletja le učinek globljih preureditev kazenskega sistema, vendar je le-ta slednjega korenito preoblikoval. V nekaj desetletjih je namreč izginilo mučeno, razkosovano, pohabljenno telo, ki je do konca 18. stoletja bilo glavna tarča kazenske represije. Kazen in kazensko obredje sta postopoma izgubila svojo teatralnost. Odslej so vso kaznovalno spektakularnost, ki se je nemara še ohranila, označevali kot barbarsko in divjaško dejanje, ki *gledalce* privaja na okrutnost, kot žarišče, kjer se razvema nasilje (Foucault, 1984:14). Kaznovanje se je, zaradi tovrstnega preobrata v razumevanju funkcije kaznovalne slovesnosti, umaknilo s področja vsakdanje zaznave, torej prenehalo je delovati zaradi vidne intenzivnosti, in prešlo na področje abstraktne zavesti, kjer odtlej učinkuje zaradi usodnosti, tj. gotovosti, da bo zločinec kaznovan.

Z odpravo muk se je zrahljala tudi oblast nad telesom in kazen se je iz *umetnosti neznosnih občutkov* spremenila v *ekonomijo odvzetih pravic*. V modernih kazenskih postopkih so kazni sicer ostale še vedno »fizične«, namreč tudi zapor nad telesom izvaja določeno tehnologijo oblasti, vendar se je razmerje med kaznijo in telesom, v primerjavi s tem razmerjem pri mukah, bistveno spremenilo. Moderna kaznovalnost, ki telo zajema v sistem prisile, prikrajševanja, obveznosti in prepovedi, slednjega rabi le kot orodje ali posrednika, da bi tako preko njega dosegli nekaj, kar ni telo samo, temveč duša posameznika. O tem preobratu Foucault zapiše:

»To je pomemben trenutek. Stara pajdaša iz kaznovalnega blišča, telo in kri, sta se umaknila. Nova oseba, a zakrinkana, stopi na prizorišče. Končala se je neka določena tragedija; začenja se komedija s senčnimi obrisi, z glasovi brez obrazov, z neotipljivimi bitnostmi. Aparat kazenskega pravosodja se mora sedaj spopasti s to netelesno realnostjo.«(Foucault, 1984:22)

Omilitev kazenske strogosti se je poleg spremembe v predmetu, na katerega je pravosodje apliciralo kazen, kazalo tudi v modernih obredih smrtne kazni, kjer novo moralo kaznovalnega akta opredeljuje zahteva po eni sami smrti za enega obsojenca. V vseh evropskih zakonodajah so obrede »tisočernih smrti« omejili na golo usmrnitev, na za vse enak trenutek, ki se ne nanaša na vrsto zločina ali družbeni položaj zločinca. Usmrnitev so poslej izvrševali naenkrat, s čimer so smrt omejili na dogodek, ki ga nobena zagrizenost ne more podaljševati. Vsem zahtevam se je pridružila tudi zahteva po tem, naj kazen prizadene samo obsojenca ne pa tudi njegove družine, zadovoljitev vseh teh idej pa naj bi zadovoljila giljotina¹, ki je do tedaj veljala za kazen za plemiče.

¹ Giljotina sicer ni francoska iznajdba, v Italiji so jo namreč imeli že leta 1266, v Nemčiji leta 1300, v Angliji pa sredi 16. stoletja, vendar je za Francijo značilna. Preprost model tovrstnega stroja so v slednji tako uporabili šele v začetku 17. stoletja, kot splošno oziroma edino eksekucijsko sredstvo za vse Francoze, pa v 18. stoletju. Pri izdelavi stroja sta sodelovala dr. Antoine Louis, ki je pripravil nadrobne načrte za njegovo izdelavo, in dr. Guillotin, po katerem je stroj dobil tudi ime. Giljotina ni bila samo hitrejše, temveč tudi manj poniževalno morilsko sredstvo kot rabljeva vrv. V drugih deželah in v drugih časih so namreč obešali samo najbolj propadle zločince, zaradi česar so bile poniževalne tako so zločinci pogosto sami prosili, naj jih raje obglavijo kakor onečastijo s smrtjo na vešalih. Med Francozi pa je kaj kmalu postala nadvse priljubljena »igračka« »Reproducirali so jo v miniaturo kot namizni okras; risali so jo v uhane, broške, tobačnice, skodelice in pladnje; dali so ji cel kup šaljivih vzdevkov – Louise in Petite Louise (na čast iznajditelju), Maščevalka ljudstva, Narodna britev, Rodoljubno rezilo, . . .« (Hibbert, 1965:92)

Kot smo že zapisali je giljotina značilna le za Francijo, saj so v drugih državah – v nekaterih se ti načini uporabljajo še danes - za usmrčevanje uporabljali druga sredstva. V Turčiji, na Irskem in v Veliki Britaniji so tako obsojence obešali, v Španiji so jih zadavili, v Grčiji so jih streljali, v državah ZDA pa so jih usmrčevali na električnem stolu, v plinski celici ali s cianovim vodikom.

Kaznovanje je s spremembo kolesja svarilne mehanike v zadnjih stoletjih postalo najbolj skrit del kazenskega postopka, s čimer se je tudi pravosodje razbremenilo nasilja povezanega z njegovim delovanjem. Poslej so razprave in sodbe javne, medtem ko so izvršitve sodb sramotno »nujno zlo«, ki ga pravosodje prepusti drugim administrativnim mehanizmom. Izvrševanje kazni postaja čedalje bolj samostojno področje, njeno bistvo pa ni več v kaznovanju, temveč v tem, da popravlja, prevzgaja oziroma zdravi prestopnikovo dušo. Rablja, katerega zakonito nasilje enačijo z zločinčevim, nadomesti vrsta tehnikov-nadzornikov, zdravnikov, kuratov, psihiatrov, psihologov in vzgojiteljev, ki v kaznovalni operaciji delujejo kot nepravni elementi, s čimer kaznovalni postopek v modernem kazenskem pravosodju preneha biti zgolj zakonsko dejanje.

Vključitev dodatnih pravnih instanc (manjših vzporednih sodišč in sodnikov, psihiatričnih ali psiholoških izvedencev, sodnikov za izvrševanje kazni in uradnikov iz kaznilniške administracije) v sam kazenski postopek in izvršitev kazni, povzroči spremembo pravil za izdelovanje sodb. Odgovore o resnici zločina, morebitnem zločincu in njegovem dejanju v modernem kaznovalnem postopku obremenijo dodatna vprašanja, ki v srednjem veku niso bila relevantna, s tem pa se v modernem pravosodju oblikuje nova vednost. Slednja je poslej nuja, ki potrjuje njegovo kvalificiranost.

Spremembe kazenskih mehanizmov, metod in pomenov, ki so se zgodile v zadnjih stoletjih, so dolgo razumeli predvsem kot kvantitativen premik (manj okrutnosti, manj trpljenja, več humanosti,...) vendar takoj, ko se nehajo »slepiti«, *»...da je kaznovanje predvsem (če že ne zgolj to) način, kako odpravljamo prestopke, in da je lahko v tej vlogi – glede na družbene oblike, politične sisteme ali verovanja – strogo ali prizanesljivo, usmerjeno k pokori ali pa si prizadeva, da bi doseglo poboljšanje, zagnano v preganjanje posameznikov ali v določanje kolektivne odgovornosti« (Foucault, 1984:29)* uvidimo, da niso zgolj nasledki pravnih pravil ali kazenskih postopkov.

Navedeni načini usmrčevanja naj bi zagotavljali »hipno« smrt, a kot je ugotovil nek moskovski doktor, je smrt le malo kdaj res hipna. V svojem laboratoriju za oživljanje je, na podlagi številnih poskusov ugotovil, da tudi potem, ko srce več ne bije in, ko je dovod kisika pretrgana, možgani uporabljajo nekakšen zasilni sistem razgrajevanja sladkorja z anaerobno glikolizo, kar zadostuje za pet ali šest minut »življenja«, tako je edino upanje v »hipno« smrt povezano z dejstvom, da možgani v odrezani glavi ali v glavi obešenega, v tem času niso pri polni zavesti (povzeto po Hibbert, 1965:92).

V obdobju dvestotih let se je s spremembo opredelitve kazenskih postopkov, hierarhije njihove teže in teže kazni zanje, namreč zgodil premik v kolektivni senzibilnosti in napredek humanosti. Na nastale spremembe je nedvomno odločilno vplivala tehnologija oblasti, tj. sprememba načina, kako oblastna razmerja zasedajo samo telo. Rusche in Kirchheimer sta v tej smeri razvila teorijo, po kateri različne kaznovalne režime povežeta s produkcijskimi sistemi, v katerih slednji učinkujejo (Rusche in Kirchheimer v Foucault, 1984:29). V sužnjelastniškem gospodarstvu je, po njunem mnenju, vloga kaznovalnih mehanizmov bila v tem, da poleg suženjstva, ki ga zagotavlja vojna in trgovina, gospodarstvo oskrbuje še s »civilnim« suženjstvom. Telesne kazni so, kakor sta bila prepričana, hitro naraščale zlasti v obdobju fevdalizma, ko je telo, zaradi nerazvitosti denarja in produkcije, bilo edina zanesljiva dobrina, upadejo pa s pojavom tržnega gospodarstva oziroma z nastopom industrijskega produkcijskega sistema. Slednji je zahteval svoboden trg delovne sile, zaradi česar se je v 19. stoletju delež obveznega dela v kaznovalnih mehanizmih zmanjšal. Telesu je bila podarjena tržna vrednost, ki jo je le s podjarmljenjem mogoče koristno izrabiti. *»...telo postane koristno šele tedaj, ko je hkrati produktivno telo in podjarmljeno telo.« (Foucault, 1984:31)*

Na prelomu med 18. in 19. stoletjem je muke in telesno kaznovanje zamenjal zapor kot dovršena oblika »človečnosti«, ki naj bi, z natančnim obdelovanjem teles, naredila krotke in uporabne ljudi.

V nadaljevanju pričujoče naloge bomo odkrivali, kateri so bili vzroki in nameni zapiranja v preteklosti, skozi različne tehnike kaznovanja, kakršni sta muka in tortura, bomo podrobneje spoznali način produkcije resnice, in iskali izvor samoumevnosti ter avtonomije zapora.

2.1.VZROKI IN NAMEN ZAPIRANJA

Oblikovanje ustanov zapiranja – hospici, zaporne ustanove, kongregacije, verske ustanove in ustanove javnega reda, pomoči in kaznovanja – ter vladne dobrodelnosti in skrbstveni ukrepi sodi v obdobje vzpostavitve absolutne monarhije. V času protireformacije, ko je katoliška cerkev doživela preporod, sta oblast in cerkev sprožila pojav evropske razsežnosti, saj je v nekaj letih mreža ustanov zapiranja prekrila vso Evropo.

V nemško govorečih pokrajinah so ustanovili poboljševalnice, ki jih je bilo v 18. stoletju vedno več, v Angliji pa je že v drugi polovici 16. stoletja, sredi ekonomske recesije, v industrijsko najbolj razvitih mestih, špital ali poboljševalnico lahko odprl kdorkoli in to brez uradnega dovoljenja. V 17. stoletju so nastali workhouses iz njih pa so, zato da se le-ti ne bi spremenili v špitale, pregnali vse bolnike z nalezljivimi boleznimi.

Na kraljev ukaz je leta 1656 bil izdan odlok o ustanovitvi Splošnega špitala v Parizu. Čeprav je dejansko šlo zgolj za administrativno reorganizacijo – različne že obstoječe ustanove so dobile lastno upravo – je ta struktura predstavljala pomembno preobrazbo v sferi zapiranja. Odpirali so jih povsod po Franciji, vanje pa je skoraj čez noč bila zaprta ogromna, za današnje dojemanje navidez povsem raznovrstna in pomešana množica ljudi. Nekaj let po ustanovitvi Splošnega špitala je v slednjem bilo zaprtih 6000 oseb oziroma odstotek pariškega prebivalstva (Foucault, 1988:49). Instanca monarhičnega in meščanskega reda utelešenega v Splošnem špitalu je nastala z namenom naselitve štirih pokrajin, ki so jih nekdanj naseljevali gobavci, kar pa je pomembnejše, ustanovitev Splošnega špitala je bil ukrep zoper brezposelnost in beračenje¹. Oblikovala se je nova senzibilnost za revščino in dolžnost skrbstva, ki se je povezala v koherentno enoto. Negativni ukrepi izključevanja, preganjanja in kaznovanja brezposelnih so bili z zapiranjem preseženi. Zanje so odslej skrbeli na stroške ljudstva, za to pa so se morali odreči osebni svobodi oziroma sprejeti so morali fizično in moralno prisilo zapiranja.

¹ V Angliji se je v tistem času problem potepuštva, zaradi propada starega načina obdelovanja zemlje, še bolj zaostрил. Razvila se je trgovina z volno, tako je na tisoče kmečkih dninarjev prišlo ob kruh. »Rast mest, povečanje števila prebivalstva, širjenje trgovine, posledice razpustitve samostanov – vse to je posredno ali neposredno zaostrovalo problem potepuštva in čedalje številnejšega sloja zločincev.« . . . »Toda sredi šestnajstega stoletja so veliko ljudi pohabili in nekatere celo obesili, čeprav jim niso mogli očitati veliko hujšega od brezdelja.« (Hibbert, 1965:35-36) Kljub »Zakonu o revežih«, ki je po zaslugi kraljice Elizabete, siromakom in nesrečnim ljudem nekoliko olajšal življenje, namreč razločevanje med dela nezmožnimi in »pravimi« lenuhi, ni bilo lahko in veliko tistih, ki so bolj zaslužili kruh kot bič, je delilo usodo z berači, ljudmi izven zakona. Strogi zakoni zoper brezdelje so v Angliji veljali vse do leta 1576, ko sprejmejo zakon, po katerem naj bi v vsaki grofiji ustanovili poboljševalnice, kjer naj bi moški in ženske prisilno delali, oziroma leta 1579, ko je bil sprejet »Zakon o gradnji bolnišnic in ubožnic.«

»Brezdelje je mati vsega zla, je apokaliptična grožnja in vir vseh vrst nereda« (Foucault, 1988:51), zato je prvotni ekonomski pomen zapiranja v 17. stoletju bil vseevropski. Množično zapiranje je bilo stvar policije, ki je v klasičnem obdobju pomenila tisto celoto ukrepov, katere prvo načelo je zagotoviti možno in neizogibno delo za vse, ki brez dela niso mogli živeti. Zapiranje je torej, še preden je pridobilo medicinski pomen (skrb za ozdravitev bolnih), bilo neizogibno zaradi imperativa dela. V obdobjih kriz je tako opravljalo svojo prvotno, represivno funkcijo, v obdobju polne zaposlenosti in visokih mezd pa je k prvotnemu ekonomskemu značaju bila dodana še kategorija koristnosti. Zaporniki so predstavljali ceneno delovno silo, ki je z opravljanjem prisilnega dela, prispevala k splošni blaginji širše družbe. Delo ni pomenilo zgolj zapolnjevanje časa in način samopreživljanja zapornikov (zapornik dobi ¼ denarja od opravljenega dela), le-to je namreč moralo biti tudi produktivno, zato so vse do konca 18. stoletja pravilniki o delu. Ob vseh poboljševalnicah so, po odloku iz leta 1610, bili mlinci, tkalnice in delavnice za česanje volne, kjer so zaporniki pletli nogavice, predli, tkali volno, žimo in lan, stružili taninski les in jelenove rogove, brusili leče, . . . (Foucault, 1988:55). Čeprav so si z organiziranjem workhouses prizadevali, da bi odpravili beračenje, se je dejansko zgodilo prav nasprotno. S prelahko konkurenco so workhouses ogrožale obstoječe manufakture, zaradi česar so z opravičilom, da odpravljajo brezposelnost na eni strani, na drugi strani v revščino silile poštene ljudi. Zaradi omenjenega paradoksa je delo iz workhouses postopoma izginilo zaradi česar so zaporniki, ki se sami niso bili več sposobni preživljati, bili premeščeni v zapore, kjer so dobili brezplačen kruh. Splošni špital se je lahko iz središča prisilnega dela prelevil v privilegiran kraj brezdelja.

Poleg tega, da je Špital predstavljal vlogo zavetišča in prisilne delavnice za vse tiste, ki zaradi starosti, betežnosti in blaznosti niso morali delati oziroma za vse tiste, ki so bili delovno sposobni, je Špital predstavljal tudi moralno ustanovo, ki je kaznovala in popravljala moralno »razpuščenost«. V poročilu o beračih je ministrstvo za trgovino zapisalo, da vir revščine ni niti pomanjkanje hrane niti brezposelnost, temveč »pojemanje discipline in opuščanje npravnosti.« (Foucault, 1988:59) Za moralno skrb so bili zadolženi upravniki, ki so na voljo imeli celotni materialni (sramotilni stebri, železni ovratniki, ječe in podzemne temnice) in pravni aparat represije. Sčasoma je postala zelo aktualna ideja, da je tudi krepost stvar države, da je tudi o njej mogoče izdajati odloke, s katerimi naj bi jo zagotavljali. V ta namen so po vsej Evropi zidali »trdnjave moralnega reda«, v katerih so si zelo prizadevali obnoviti in razširiti vero in vse, kar prispeva k miru v državi.

2.2. CILJ IN PREDMET KAZNOVANJA TER PRODUKCIJA RESNICE

Klasični kazenski pravosodni sistem se od modernega razlikuje v cilju in predmetu kaznovanja, razlikuje pa se tudi v sami produkciji resnice.

Vse do revolucije so splošne kazenske prakse zajemale predvsem kazni, ki so se »lotevale telesa«. V uredbi iz leta 1670 je predpisana hierarhija kazni, ki so se med seboj razlikovale zaradi običajev, narave zločinov in stanu obsojencev, tako bila naslednja: Smrt, inkvizicijsko zasliševanje s pridržanjem dokazov, časovna galeja, bič, častna globa, izgon (Foucault, 1984:37). Kljub temu razporedu, pa si, glede izvrševanja smrtnih obsodb v kazenskem sodstvu klasične dobe, ne smemo ustvariti napačnega mnenja. Slednje namreč v vsakdanji praksi kaznovanja niso bile najpogostejša kazen, prav tako kot to niso bile muke v pravem pomenu besede. Sodišča in kralj so namreč našla veliko načinov, s katerimi so omilila strogost rednega sodstva tako, da se kakšne posebno stroge sodbe sploh niso upoštevale. Večina obsodb je tako dejansko bila netelesnih kazni, najpogosteje izgon ali globa, da pa slednje niso bile tako blage, so jih vselej spremljale dodatne kazni, ki so vsebovale mučilno razsežnost. Veljalo je namreč načelo, da mora vsaka količkaj resna kazen vsebovati še delček muk.

Za lažje razumevanje klasičnega kaznovalnega obredja produkcije resnice, bomo v nadaljevanju poudarili nekaj pomenov tehnik kaznovanja kakršni so muke, tortura in inkvizicijsko zasliševanje, s katerimi klasično pravosodje teži k priznanju obsojenca o storjenem zločinu, še pred tem pa se bomo seznanili z nekaterimi njegovimi značilnostmi.

2.2.1. TAJNOST POSTOPKA PRODUKCIJE RESNICE – razlogi zanjo

V srednjeveškem kazenskem pravosodju večine evropskih dežel je »vednost bila absoluten privilegij pregona« (Foucault, 1984:40), zaradi česar je kazenski postopek vse do rabsodbe bil tajen. Slednji tako ni ostal skrit le občinstvu temveč tudi obtožencu samemu.

Po uredbi iz leta 1670 se tako:

»... obtoženec ni mogel seznaniti s sestavinami postopka, ni mogel zvedeti za imena ljudi, ki so ga naznanili, ni mogel poznati pomena obdolžitev, preden je zavrnil priče, vse do zadnjih trenutkov procesa ni mogel uveljavljati dejstev, ki bi ga opravičila, ni mogel imeti odvetnika ne za to, da bi preveril regularnost postopka, ne za to, da bi bistveno sodeloval pri zagovoru.«(Foucault, 1984:40)

Podobno kot v Franciji se je tudi v Angliji obtoženec tako lahko zanesel le na sodnika, »... toda sodnik se je imel pogosto za tožilca, ki zastopa kraljevo oblast.«(Hibbert, 1965:47) Do vlade kralja Jakoba II. so namreč sodnikom odredjali službo za toliko časa, dokler so bili kralju po volji, tako so marsikdaj od slednjega dobili natančna navodila, kako naj ravna s pomembnimi obtoženci. V Franciji pa je sodnik od magistrata, v pisni obliki dokumentov in poročil, prejel že docela izdelano resnico (magistrat jo je z vso oblastjo, zvižčnostjo in podtikanji izdelal kar sam), kar je zanj moral biti že zadosten dokaz krivde, zaradi česar se je z obtožencem (zato, da bi ga zaslišal) pred izrekom obsodbe, sestal samo enkrat.

Ayrault je domneval, da je tajnost postopka, ki se je večji del uveljavil že v 16. stoletju, imela nekakšno »varovalno« funkcijo. Namreč, tajnost naj bi bila povezana s strahom pred hrupom, kričanjem in vzklikanjem, skratka, nemiri ljudstva, ki bi ga postopek utegnil povzročiti, hkrati pa naj bi kralj na ta način hotel pokazati, »... da suverenova moč, iz katere izhaja pravica do kaznovanja, nikakor ne more pripadati množici.«(Ayrault v Foucault, 1984:40)

Naslednji razlog, ki je načelo tajnosti le še krepil, je koreninil v samem postopku oblikovanja resnice. Na kazenskem področju je slednja nastala kot rezultat kompleksne umetnosti oziroma kaznovalne aritmetike zakonskih dokazov¹, katere pravila »delovanja« (kazenska poizvedba je kljub svoji tajnosti pri sestavljanju dokazov bila podrejena strogim pravilom) so poznali samo strokovnjaki.

¹Tajnost je zahtevala oblikovanje strogega modela kazenskega dokazovanja. Le-ta je sicer nastal že sredi srednjega veka, v 18. stoletju pa je v izpopolnjeni obliki predpisoval naravo in zadostnost dokazov med katerimi navajam le pomembnejše razločke. Dokazi so se v splošnem delili na tri večje skupine in sicer na: 1) POLNE DOKAZE, tj. nujne ali potrebne dokaze, ki niso dopuščali dvoma o resničnosti dejstva in za katere sta bili dovolj dve neoporečni priči, 2) POLOVIČNE DOKAZE ali bližnje indice, za katere je zadostoval en očitavec ali zgolj vednost o grožnjah s smrtjo pred storjenim umorom (ti dokazi so bili resnični samo v kolikor jih obtožencu ni uspelo zavreči z nasprotnimi dokazi), in nazadnje še 3) ODDALJENI ali pomožni INDICI, ki so temeljili zgolj na mnenju ljudi (na javnih govorih, ustvarjal jih je osumljenčev beg, njegova vznemirjenost pri zasliševanju...) (Foucault, 1984:41).

V klasični dobi se produkcija resnice ni ravnala po dualističnem načelu resnično – zmotno, temveč po načelu kontinuiranega stopnjevanja, kar pomeni, da je sleherni indic pomenil določeno stopnjo krivde oziroma utemeljenost kazni, ki jo je specifično hudodelstvo impliciralo. »Osumljenec je že zato, ker je bil osumljenec, vselej zaslužil določeno kazen; ni bilo mogoče, da bi bil kdo po nedolžnem osumljen.« (Foucault, 1984:46) Že sum je namreč za sodnika predstavljal dokazovalni element. Dokazi in indici tako niso obstajali kot nevtralni elementi, da je bila gotovost o zločinčevi krivdi utemeljena jih ni bilo potrebno šele zbrati in med seboj povezati, imeli so operativno funkcijo, zaradi katere je lahko vsak zase povzročil določeno vrsto pravnih učinkov².

Za oblikovanje resnično utemeljene sodbe je v kazenskem pravosuđu klasične dobe bilo dovolj, da so bili zadovoljeni trije pogoji – poznavanje kršitve, poznavanje krivca in poznavanje zakona. Razsodba, ki je obsojala ali odpuščala, je bila zgolj presojanje krivde, zakonska odločitev, ki je sankcionirala, med resnico in kaznijo pa je obstajala tesna zveza, suveren. V procesu iskanja resnice je slednji posredno ali neposredno igral glavno vlogo tako poizvedovalca kot izvrševalca, v 19. stoletju pa ga je nadomestila cela vrsta tehnikov. Odtlej med resnico in kaznijo obstaja le še razmerje zakonite posledice, ugotavljanje in določanje tega korelata pa postane bolj strukturirano. V ogrodje kazenskega sojenja se »vseli« množica ocenjevalnih, diagnostičnih, pragmatičnih in normativnih sodb, ki zadevajo zločinskega posameznika. Razglasitev krivde postane znanstveno – pravni kompleks saj ni več toliko pomembno kdo in če sploh je kršitelj, kar postane pomembno je »ozadje«, ki je posameznika motiviralo k zločinu, kateri mehanizmi so najprimernejši za »ozdravitev« zločinčeve duše in kakšne možnosti so, da bo zločinec sploh ozdravel in postal ponovno zaželen član družbe.

²Pravni učinki, ki so jih povzročali posamezni dokazi oziroma indici - Polni dokazi so lahko povzročili kakršnokoli obsodbo, medtem ko so polovični dokazi lahko povzročili le telesne poškodbe (nikoli pa ne smrti), nepopolni ali lahki dokazi pa so zadoščali, da so zoper osumljenca »dekreterali«, kar je pomenilo, da so zoper njega lahko sprožili širši postopek ali ga obsodili na globo.

Dokazi so se med seboj lahko kombinirali, tako sta npr. dva polovična dokaza lahko tvorila polni dokaz, več ujemajočih se dokazov pa se je lahko kombiniralo tako, da so skupaj tvorili polovični dokaz, četudi številni, pa niso morali ustrezati polnemu dokazu. O tem kako je pravni dokaz lahko narejen je odločala kazuistika, ki je oblikovala kaznovalno aritmetiko (povzeto po Foucault, 1984:41).

Način, na katerega je produkcija resnice v klasični dobi delovala, nam omogoča razumevanje kaznovalne tehnike, ki jo bom podrobneje opisala v nadaljevanju. Načelo kontinuiranega stopnjevanja dokazov in njena opredelitev, ki jo to načelo nekako pogojuje, sta namreč omogočala, da je slednja hkrati pomenila preiskovalni akt in element kaznovanja. Klasično kazensko pravosodje jo je povsem zakonito uporabljalo kot nekakšno dopolnilo kaznovanju, kar pomeni, da jo je uporabilo potem, ko so zbrani indici že sprožili kaznovanje. Za popolno utemeljeno kaznovanje je morala biti znana vsa resnica in prav v tem je bila druga vloga tortur – izsiliti še preostalo resnico. Torture so tako pomenile kazen in sredstvo hkrati.

2.2.2. TORTURA kot pot do priznanja

Torturo so uporabljali že precej pred mukami sužnjev. Uporabljali so jo tudi v Angliji, kjer je obče pravo sicer ni priznavalo, kljub temu pa je le-ta veljala za *»kontinentalno metodo«* (Hibbert, 1965:34), ki jo je klasično kazensko pravosodje, v obdobju inkvizicije, uporabljalo z namenom, da bi iz obsojenca iztrgali priznanje zločina, za katerega je bil obtožen. V kompleksnem kazenskem mehanizmu so torture tako služile kot sredstvo, s katerim so pisni dokaz resnice zločina *»povezali«* z ustnim priznanjem obtoženca, od katerega so magistratje s svojimi dokazovalnimi tehnikami, če je bilo potrebno tudi z najbolj surovo prisilo zahtevali, da je v postopku igral vlogo prostovoljnega udeleženca. Za zmago pravosodja in s tem oblasti je bilo nujno, da je kazenska poizvedba postala dejanska zmaga nad obtožencem. Otresti se je morala vsega, kar je v njej sodilo k enoznačni oblasti, tako je resnica izvršila svojo oblast le tedaj, ko je zločinec nase *»prevzel«* svoj zločin in podpisal, kar je pretehtano in na skrivaj skonstruirala poizvedba (Foucault, 1984:42).

Tortura, kot urejen mehanizem preskušnje in fizičen izziv, ki mora odločiti o resnici, se tako poleg prisege (obtoženec jo izreče pred zasliševanjem, torej pomeni grožnjo, da bo za človeško in božjo voljo veljal za krivoprisežnika, hkrati pa je obredno dejanje vključitve), v klasičnem kazenskem pravosodju uporablja kot sredstvo za doseganje najpomembnejšega med dokazi tj. priznanja. Kazensko pravo sicer priznanja v pravem pomenu besede ni potrebovalo, saj je pisna, tajna in s strogimi pravili iskanja dokazov omejena kazenska poizvedba resnico lahko sproducirala tudi brez prisotnosti obtoženca, kljub temu pa je k slednjemu težila predvsem zato, ker je obtoženi s priznanjem v okviru pisno rekonstruiranega zločina odigral vlogo žive resnice. Priznanje je namreč že v srednjeveškem pravu bilo še posebej močan dokaz, s katerim se je obtoženec sam uvrstil v obred produciranja resnice, hkrati pa je z obtoženčevim priznanjem zadeva postala splošno znana in očitna. Priznanje je veljalo za tako močan dokaz, da mu je za obsodbo bilo treba dodati le še nekaj indicev, s tem pa se je na minimum skrčilo tudi preiskovalno delo in dokazovalna mehanika.

Priznanje pa je v sebi združevalo prenekatero dvoumnost. Najprej je služilo kot element dokaza in protistava preiskave, hkrati pa sta se v njem združevala še učinek prisile in napol prostovoljna transakcija. Po eni strani so priznanje tako vključevali v splošni izračun dokazov in razglašali, da ni nič več kakor eden izmed njih, torej ni *evidentia rei* (očitnost stvari), saj nič bolj kakor najmočnejši med dokazi ne prinaša same sodbe, po drugi strani pa je priznanje veljalo za najpomembnejši dokaz, ki vse ostale transcendirata.

V kazenski poizvedbi tako priznanje ni bilo le element za izračunavanje resnice, temveč tudi dejanje s katerim je obtoženec sprejel obtožbo in s priznanjem njene utemeljenosti, preiskavo, ki so jo opravili brez njega, spremenil v prostovoljno trditev. Obtoženec se je s priznanjem, kot živo protistavo pisno rekonstruirane preiskave, vpletel v postopek produciranja kazenske resnice in ji s tem dejanjem podaril avtentičnost. Pri polni zavesti, pred sodiščem in ljudstvom je obtoženec s priznanjem potrdil utemeljenost izrečene sodbe, zato ni prav nič presenetljivega, da so za dosego le-tega uporabljali vse mogoče prisile.

Iskanje resnice s pomočjo inkvizicijskega zasliševanja je v splošnem pomenilo pridobivanje najtehtnejšega indica-krivčeve izpovedi, vendar je v tej preiskovalni razsežnosti bil prisoten tudi dvoboj, v katerem je zmaga enega izmed nasprotnikov (na eni strani je sodnik, ki inkvizicijsko zasliševanje zaukaže, na drugi pa osumljenec-pacient, ki ga mučijo) obredno sproducirala resnico.

Mesto zmagovalca ali poraženca je zasedel lahko tako eden kot drugi udeleženec, saj sta v dvoboju oba nekaj tvegala. V dvoboju je sodnik zastavil že zbrane elemente dokaza, kar je v primeru zmage mučenega - mučeni je »vzdržal« tortute in zločina ni priznal -, magistrata prisililo, da je obtožbe opustil, v Angliji pa je »zmaga« obtoženega pomenila, da je njegovo premoženje prešlo na dediče, kar pa se ni zgodilo v primeru, če je takoj priznal in so ga zato obesili (Hibbert, 1965:46). Zaradi tveganja, da najhujši zločinci ne bi bili kaznovani, so kasneje v kazensko pravosodje uvedli postopek inkvizicijskega zasliševanja s pridržanjem dokazov. Z novim postopkom je lahko sodnik tudi po prestanih torturah uveljavljal domneve, ki jih je proti obtožencu že zbral, z zmago mučenega pa je izgubil le pravico, da slednjemu naloži smrtno kazen. V takih primerih je pravosodje bilo poraženo, saj je izgubilo »glavno karto«, zato so se sodniki zasliševanja osumljencev, ki so jim najhujši zločini bili zadosti dokazani, raje vzdržali.

2.2.3. MUKE kot ceremonial javnega kaznovanja

Jaucourt je muke označil kot *telesno, bolečo, bolj ali manj kruto kazen (Jaucourt v Foucault, 1984:38)*, ki ni zgolj odvzem pravice do življenja, »temveč je izvedba in sklep pretehtanega stopnjevanja trpljenja,« saj slednje »pomenijo umetnost zadrževanja življenja v trpljenju, tako da ga razdeli na » tisočero smrti.« (Foucault, 1984: 38)

Kazenske muke niso zajemale poljubnega telesnega kaznovanja. Čeprav se nam danes ne zdijo nič drugega kot barbarske in nerazložljive okrutnosti, so v srednjeveškem kazenskem pravosodju predstavljale urejen in povsem organiziran način, na katerega so vrsto telesne poškodbe, kvaliteto, intenzivnost in dolžino trpljenja povezali s težo zločina, z zločinčovo osebo in žrtvino stopnjo. Muke oziroma bolečina, ki so jo povzročale, so bile pravno kodificirane, zaradi česar se telesa niso polaščale naključno in naenkrat v polni moči. Število, moč in mesto udarcev, dolžina vrvi za obešanje in dolžina agonije, ki je življenje zadrževala pred smrtjo, so bile preračunane po natančnih pravilih.

Muke so dosegle svoj namen le v kolikor je bil njihov blišč vsem na očeh. V razmerju do žrtve so tako bile zaznamujoče. Z znamenji, s katerimi so trajno zaznamovale telesa, so žrtve onečastile in ne očistile od zločina, tako je npr. prej omenjeni angleški »Zakon o potepuhih« določal, naj pobeglemu služabniku na prsi vžgejo črko V, oziroma črko S, v kolikor je le-ta ponovno pobegnil in se v štirinajstih dneh ni vrnil h svojemu lastniku. Označba s črko S je slednjega »spremenila« v sužnja do smrti (Hibbert, 1965:35). »Muke ne pobotajo« (Foucault, 1984:39) temveč, s tem, ko so vsem vidne, ljudi odvrčajo od kaznivih dejanj in se s svojim bliščem hkrati vključujejo v organiziran obred prikazovanja zmage oblasti, ki kaznuje.

Telo, ki so ga v mukah zasliševali je v 18. stoletju bilo še vedno točka, kjer se je aplicirala kazen, in kraj, kjer se je izjemala resnica (Foucault, 1984:46), tako je v ceremonialu javnega kaznovanja bilo odločilna sestavina tudi potem, ko je dokaz bil podan in, ko je obsodba bila že izrečena. Razkazovano, vodeno, izpostavljeno in mučeno krivčevo telo je moralo postati javni nosilec procedure, ki je vse dotlej bila skrita, s tem pa je tudi dejanje pravice postalo za vse merljivo. Bleščeče prikazovanje resnice je v javnem izvrševanju kazni 18. stoletja tako v sebi združevalo naslednje pomene:

1. Iz krivca je naredilo glasnika svoje lastne obsodbe. Osumljenec je moral pred ljudstvom potrditi resničnost tistega, kar so mu očitali, torej razglasiti je moral svoj zločin in pravico, ki so mu jo odmerili. Vse pa je moralo biti fizično vidno na telesu.
2. S ponovnim prizorom priznanja krivca, ki je pred ljudstvom, torej javno in (navidez) spontano priznal svoj zločin, so se muke uveljavile kot trenutek resnice. S pravnimi mukami, ki so še pred ljudstvom nadaljevale svoje zasliševalsko delo in tako k obsodbi dodajale podpis tistega, ki jih je prestajal, je pravosodje doseglo, da so zadnji trenutki, ko obsojenec ni imel več ničesar izgubiti, zasijali v vsej svetlobi resničnega. Muke, ki so se dobro posrečile, kar pomeni, da so na telesu mučenega razglašale resnico, so tako opravičevale pravosodje, ki je kazni nalagalo.
3. Z javnim kaznovanjem so se muke pripele na zločin. Med njima se je vzpostavila vrsta za ljudi lahko prepoznavnih razmerij, tako je oblika usmrtitve v »simboličnih« mukah bila povezana z naravo zločina (npr. bogoskruncem so prebodli jezik, nečistovalce so sežgali, odsekali so pest, ki je ubila...), v skrajnih primerih pa so s krivčevo usmrtitvijo skoraj gledališko posneli zločin.

4. Počasnost muk, peripetije med mučenjem, kriki in trpljenje na koncu pravnega obreda so pred ljudstvom igrali vlogo poslednje preskušnje. Agonija, ki se je dogajala na morišču, je bolj intenzivno (spodbujala jo je bolečina), strogo (dogajala se je na stični točki med sodbo ljudi in Božjo sodbo) in bleščeče (dogajala se je javno) kakor katerakoli doslej povedala neko določeno resnico. Pri inkvizicijskem, tajnem zasliševanju, si je obtoženec lahko rešil življenje, na morišču pa je zagotovo umrl, zato so morali rešiti njegovo dušo. Muke so anticipirale onostranske kazni, kazale so na to kakšne so in tako pomenile uprizoritev pekla, hkrati pa so tuzemske bolečine, ki so jih slednje povzročale, veljale za pokoro. Okrutnost zemeljskega kaznovanja se je zarisovala kot obljuba, da bo obsojencu odpuščeno, tako se je kot odbitek vključevala v prihodnjo kazen.

(Foucault, 1984)

Od inkvizicijskega zasliševanja do usmrtitve je večkrat mučeno telo služilo kot *»element, ki skozi celo vrsto obredov in preskušenj priznava, da se je zločin zgodil, izjavlja da ga je sam zagrešil, kaže, da nosi v sebi in na sebi njegov odtis, prestane kaznovavno operacijo in kar najbolj očitno kaže njene učinke.«*(Foucault, 1984:50) V kaznovalni hierarhiji je tako zagotavljalo sintezo realnosti dejstev in resnico preiskave, produciralo in reproduciralo je torej resnico zločina in se s tem kot soigralec vključevalo v proceduro, ki se je razvrščala okrog strašnih suverenovih pravic.

Javno izvrševanje pa v svojem bleščečem prikazovanju resnice razkriva še en vidik muk - njihovo pravno-politično funkcijo. Sodne muke so namreč pomenile tudi politični obred s katerim je suveren razkazoval svojo (nad)oblast in (pre)moč. Po pravu klasične dobe je namreč kršitev, poleg škode, ki jo je nemara povzročila žrtvi, prizadela tudi pravico tistega, ki je zakon uveljavljal, torej suverena. Zakon je pomenil njegovo voljo in silo zaradi česar je vsakdo, ki je kršil zakon, fizično in osebno prizadel ne le samega vladarja temveč tudi njegovo kraljestvo, v katerem je nastali nered porušil ustaljeno (ne)sorazmerje sil.

Pravica do kaznovanja je bila suverena pravica, s katero se je slednji maščeval tistim, ki so prekršili njegove prepovedi (beri prepovedi zakona; v opredelitvi zakona je navzoča njegova fizično – politična sila, tako je veljal enačaj SUVEREN =ZAKON) in s tem prezirali njegovo avtoriteto.

V sleherni, še tako pravilno izvršeni kazni in ob najnatančnejšem spoštovanju pravnih norm so tako vladale dejavne sile maščevalnega povračila (Foucault, 1984:51), s tem pa je tudi javna usmrtitev, kot ceremonial, ki je skozi muke in v vsem blišču obnavljal za trenutek ranjeno suverenost, je takopredstavljal veliko več kot le dejanje pravosodja. V kaznovalni liturgiji ni bila le manifestacija premoči prava temveč tudi premoči suverenove fizične moči, ki se je polotila obsojenčevega telesa. Skozi večkrat razkazovano, mučeno in na koncu izničeno, v prah zdrobljeno telo so muke, ki so spremljale javno izvrševanje kazni služile kot sredstvo s katerim je slednji emfatično reaktiviral in potrjeval svojo oblast. Namen javne usmrtitve in torej namen vladarja zato ni bil toliko v tem, da se je v kraljestvu obnovila pravica in vzpostavilo ravnovesje sil, kot bolj v prizadevanju, da se je pred očmi ljudstva do skrajnosti uveljavilo in potrdilo nepreobrnljivo nesorazmerje med njim in njegovimi podložniki.

»Muke, kakor so bile ritualizirane še v 18. stoletju, moramo razumeti kot politični operator.«(Foucault, 1984:56) Dogajale so se v pravem ceremonialu zmagoslavja, saj so skozi obred oboroženega zakona, kakršna je bila javna eksekucija, svečano sklepale vojno med zločincem in suverenom. Čeprav je konec »njunega« dvoboja bil že vnaprej določen, so muke, kot dramatsko jedro v sicer enoličnem dogajanju, vsebovale prizor spopada. v katerem je rabelj¹ kot agent nasilja neposredno posegal v »pacientovo« telo.

¹V določenem pomenu je bil rabelj kraljev meč, saj je preko njega suveren, ki mu je ukazal ubijati, kaznoval tiste, ki so kršili zakon. V pacientovo telo je posegal povsem kodirano – glavne epizode so predpisovale šege in posamezna obsodbena odločba – tako ni bil samo nekdo, ki je izvrševal zakon temveč tudi nekdo, ki je uporabljal silo. Predstavljal je materialno in fizično nasprotje nasilja zločina katerega se je loteval zato, da bi ga ukrotil, kljub temu pa si je s svojim nasprotnikom delil sramoto. Bil je sicer kraljev borec, vendar tak, ki ga niso priznavali in ga celo zatajevali, tako so tudi pisna in zapečatenata navodila o poteku epizod na morišču namenjena njemu, vrgli kar na tla (povzeto po Foucault, 1984:55).

Tako »francoski« kot tudi »angleški« rabelj sta za opravljanje svojega poklica prejemale redno plačilo, vendar pa družinske zvestobe tej čudaški službi ne moremo razložiti z denarjem ali kakšno posebno častjo, ki bi jo rabelj užival zaradi svoje službe. Nasprotno, zvestoba temu poklicu je bila zlasti posledica stigme, ki je vsakega člana »družine rabljev« spremljala skozi vse življenje. V Franciji je poklic rablja postal prezira vreden in slabo plačan poklic še zlasti potem, ko so začeli uporabljati giljotino, zaradi česar obglavljenje ni bila več umetnost, s čimer je rablju nehala groziti tudi nevarnost, da bi ga zaradi nespretne usmrtitve, napadla drhal. Rabelj pa je klub temu lahko bil le izjemen človek, ki svojega poklica ni opravljal zaradi nekkih neobičajnih želja ali izprijenosti. »Idealen rabelj je seveda mož drugačnega kova. Če že ima zločinska ali samomorilska nagnjenja, jih zna premagati ali sublimirati. Navadno je brez domišljije in često pobožen.... Služabnik države je.« (Hibbert, 1965:97)

Splošne in zunanje razloge, ki pojasnjujejo mučilno kaznovanje sta navajala že Rusche in Kirchheimer. V mukah sta namreč videla učinek produkcijskega režima, v katerem delovne sile, z njimi pa tudi človekovo telo, zaradi nerazvitosti denarja in produkcije, ni imelo tržne vrednosti, kakršno so si pridobile v ekonomiji industrijske vrste. V obdobju med 14. in 17. stoletjem so v Evropskem prostoru pustošile lakote in bolezni, od tod pa je izviralo tudi splošno stališče o smrti. »Smrtnost je bila ob najhujših napadih kuge velikanska, tako je npr. v letih 1348-77 umrlo 40% angleškega prebivalstva, v Nemčiji pa je v nekaterih krajih umrlo celo do 70% ljudi.« (Salecl, 1991:21). Zaradi visoke umrljivosti oziroma nezanesljivosti bio – ekonomskih ravnovesij je smrt bila dojeta kot nekaj vsakdanjega in domačega, prav zato pa jo je bilo potrebno osmisliti. V pravosodju klasične dobe so takšno osmišljanje dosegali z obredi, ki so jo spremljali.

Na podlagi navedenih demografskih in bioloških razmer lahko pojasnimo okoliščine, zaradi katerih so se fizične kazni tako dolgo ohranile in odgovorimo na vprašanje, zakaj so ugovori zoper njih bili precej šibki in osamljeni (največkrat niso presegli niti meje mesta, kjer so se nemiri začeli), da pa odgovorimo na vprašanje, zakaj so se muke tako močno zajedle v pravno prakso klasične dobe, se moramo najprej povprašati o njihovi dejanski funkciji. Vse do razsvetljenstva, ki je mukam očitalo okrutnost² in jih na ta način kaj kmalu diskvalificiralo, so muke v pravni praksi bile nadvse priljubljene predvsem iz naslednjih razlogov:

1. Razodevale so resnico in izvrševale oblast.
2. Zagotavljale so povezavo pisnega in ustnega, tajnega in javnega, preiskovalnega postopka in operacije priznanja.
3. Omogočale so, da se je zločin reproduciral in preobrnil na vidnem zločinčevem telesu, tako so omogočale, da se je zločin v isti grozi prikazal in izničil.
4. Omogočale so, da je obsojenčevo telo postalo kraj na katerem je suveren izvrševal svoje maščevanje oziroma točka, na kateri je razkazoval in potrjeval svojo oblast in na ta način, pred očmi širše množice, prikazal nesorazmerje sil med njim in podložniki, ki bi si drznili kršiti zakon.

²Okrutnost »je predvsem značilnost nekaterih velikih zločinov; zadeva številne naravne ali pozitivne, božanske ali človeške zakone, ki jih ti zločini napadajo s spotakljivim bliščem, ali narobe, s skrivno zvijačo, kakor so jih pač storili; zadeva stopnjo in status tistih, ki so zločin storili, in onih, ki so bili njihove žrtve, nered, ki jih povzroča ali ki ga povzročajo, grozo, ki jo izvajajo.« (Foucault, 1984:58)

Mukam, kot postopku, ki je uveljavljal realnost tistega, kar se je kaznovalo, je okrutnost bila neizbežno inherentna. Predstavljala je tisti del zločina, ki ga je kazen skozi muke osvetljevala z vsem bliščem, hkrati pa je pomenila tudi nasilnost izziva, namenjenega suverenu. V kazenskih praksah je okrutnost tako imela dvojno

2.2.4. ZAKAJ SO MUKE IZGINILE IZ KAZENSKE PRAKSE?

»Kazni naj bodo blažje in v razmerju s prestopki, smrtna kazen naj se prisodi le morilcem, ki so jih spoznali za krive, muke, zaradi katerih se človečnost upira, pa naj se opuste.« (Foucault, 1984:75) so v drugi polovici 18. stoletja vse pogostejše zahteve. Ugovori zoper nepravilno kaznovanje in nehumanost muk v dobi razsvetljenstva so bili vse glasnejši in odmevnejši, ne samo zato, ker so s smrtno kaznijo kaznovali toliko raznovrstnih in po teži različnih zločinov¹, temveč tudi zato, ker so nekateri »razsvetljeni« posamezniki prišli do spoznanja, da okrutne smrtne kazni na lojalne posameznike učinkujejo vse prej kot svarilno. Pomembno spoznanje je Hibbert v svojem delu zapisal z naslednjimi besedami: *»Ti usmrtni in pohabiti obredi pa kot ponazorilo, kaj čaka zločinca, niso veliko zalegli, pač pa so ljudi samo navajali na kri in na vse, kar je v zvezi s klanjem in pobijanjem ljudi.«* (Hibbert, 1965:37) Muke so tako v očeh preprostih ljudi kot tudi pri filozofih in teoretikih prava (pri magistratih oz. pravniki, sodnikih in ostalih članih vrhovnega monarhičnega sodišča) zbudile odpor, *»saj so pri oblasti kazale tiranijo, eksces, slo po povračilu in »okrutno ugodje kaznovanja.«* (Foucault, 1984:75) Bile so sramotne in nevarne. Predstavljale so namreč žarišče nasilja, kjer sta si nasproti stala kralj in ljudstvo.

Preden se lotimo iskanja vzrokov, ki so ceremonijo muk izrinili iz tradicionalnega kazenskega pravosodja, se moramo za trenutek vrniti k samim mukam in principu njihovega delovanja. Med vsemi razlogi, zaradi katerih so kazni, ki jih ni bilo sram biti krute, nadomestili z bolj humanimi, je morda temeljni med njimi namreč obstajal prav v njih samih. Bil je element njihovega delovanja in hkrati načelo njihove nenehne neurejenosti.

vlogo: Pomenila je načelo občevanja med zločinom in kaznijo, hkrati pa tudi njeno pretiranost v primerjavi z zločinom. Namreč, v kolikor je suveren hotel obrzdati in izničiti zločin, je nanj moral odgovoriti s še večjo okrutnostjo in ekscesi. Okrutnost je bila prisotna v obredu h koncu se iztekajoče preiskave in v ceremoniji, v kateri je suveren slavil svojo zmago, s čimer je blesk resnice in blišč oblasti bil zagotovljen. Muke in okrutnost pretekla kazenske prakse so med seboj zvezale suverena in zločin. Nastala je nekakšna mešanica med »demonstracijo« in kaznovanjem, ki pa nikakor ni bila nekakšen ostanek barbarske zmešnjave ali nasledek kakšnega na skrivaj sprejetega talionskega zakona (Talion: kazen enaka hudodelstvu; talionsko načelo: oko za oko, zob za zob), temveč učinek mehanike oblasti, ki je zato, ker ni imela na voljo nenehnega nadziranja, svoj učinek skušala obnavljati z bliščem svojih posamičnih manifestacij.

¹Nek angleški uradnik je s presenečenjem ugotovil, da so še leta 1776, angleški zakoni smrtno kazen predpisovali za kar sto šestdeset različnih zakonov. To število je še naraščalo, zaradi česar je Anglija v naslednjem stoletju veljala za edino državo na svetu, ki tako pogosto in za tako različne zločine kaznuje z odvzemom življenja (povzeto po Hibbert, 1965:66-67).

V mukah je vlogo glavnega akterja igralo ljudstvo, zaradi česar dejanska in neposredna navzočnost slednjega ni bila le njegova pravica, temveč tudi dolžnost, nekakšna »moriščna tlaka«, brez katere se niso morale dogajati. Muke so namreč izpolnjevale svoj namen le v kolikor je kralju z njihovo uprizoritvijo, tj. z uprizoritvijo divjanja oblasti, uspelo v slehernikovih očeh izzvati zastraševalni učinek, zato »Muke, ki bi zanje vedeli, njihovo dogajanje pa bi bilo tajno, sploh ne bi imele smisla.«(Foucault, 1984:59)

Biti priča in soudeleženec pa navsezadnje ni bila le dolžnost, temveč tudi pravica, ki jo je ljudstvo zahtevalo in imelo. Veliko glasnega negodovanja s strani slednjega je bilo tako slišati, še zlasti kadar so muke izvrševali skrivaj. Take muke so namreč v njihovih očeh bile privilegirane, zanje pa so velikokrat sumili, da niso bile izvedene dosledno in z vso strogostjo.

Obsojenec jim je moral biti na očeh (od tod dvojni pomen njegovega izpostavljanja), včasih, ko so to določale stare uredbe¹, pa so se ga gledalci lahko polastili tudi fizično. V suverenovo maščevanje za neposlušnost in neupoštevanje njegove avtoritete (avtoritete zakona) se je na ta način prikradlo še maščevanje ljudstva, s katerim je slednje doseglo nekakšno olajšanje, vendar jim je takoj za tem suveren postavil meje svojih lastnih privilegijev (Foucault, 1984:61). Ljudstvo je kralju, ki se je loteval »maščevanja nad svojimi sovražniki« moralo nekaj prispevati, vendar pa je ta »prispevek ljudstva« v moriščni ceremoniji imel dvorezni učinek.

¹Stare uredbe - npr. francoski edikt iz leta 1347 o svetoskruncih je zahteval, naj slednje »od zore do mraka izpostavijo ob stebru pri čemer jim »soudeleženci« v oči lahko mečejo blato in drugo nesnago«, ne pa kamenja ali česa drugega, kar bi ranilo. . . V kolikor se je zločin ponovil so, po določilih edikta, obtoženca na sramotilni steber postavili na »svečani semanji dan«, tako je bil vsem na očeh njegova sramota pa še večja. Razcepili so mu zgornjo ustnico tako, da so se pokazali zobje (povzeto po Foucault, 1984:60).

Drugače kot v Franciji, pa so v Angliji izpostavitve ob steber pogosto pomenile smrtno obsodbo. V Angliji so na takšno kazen praviloma obsojala le moške, tako so na ta način kaznovali zlasti nepoštene trgovce in homoseksualce. Stati ob sramotilnem stebru je za obtoženega bilo precej mučno saj mu je le-ta oklepal vrat in zapestji, včasih pa so mu na desko pribili tudi ušesa, tako da ni mogel povesiti glave in so ljudje lahko videli njegovo trpljenje. Včasih se je tudi zgodilo, da obtoženec s stopali ni dosegel tal, zaradi česar se je zadavil. Po angleškem zakonu je nasilna množica, ki se je zbrala okoli izpostavljenega hudodelca, vanj lahko metala, ne samo blato in ostalo nesnago (krompir, mrtve pse in mačke, . . .), temveč tudi kamenje in celo opeko, tako ni presenetljivo, da so tako izpostavljeni zločinci svoj zločin plačali z življenjem (povzeto po Hibbrt, 1965:38).

Množica, ki jo je pritegnil spektakel, pa se okoli morišča ni gnetla zgolj zato, »da bi videla obsojenčevo trpljenje ali spodbujala rabljev bes«(Foucault, 1984:61), temveč tudi zato, ker je na morišču imela edinstveno priložnost, da izrazi svoje nasprotovanje kaznovalni oblasti. Obred muk je tako predstavljal tudi možnost za uresničitev ljudskih praks, ki so se velikokrat vključevale v moriščni ceremonial, ga na ta način motile in povzročale njegovo nenehno neurejenost. »Kolikokrat so morali – da bi zagotovili mir na morišču – uporabiti ukrepe, ki so bili boleči za ljudstvo, in previdnostne ukrepe, ki so bili poniževalni za oblast! (Foucault, 1984:63) Ljudske prakse (preprečiti nepravilno usmrnitev, iztrgati obsojenca iz rabljevih rok, s silo doseči pomilostitev, preganjati in napadati rablje, preklinjati sodnike in razgrajati zoper razsodbo), ki so investirale obred muk, so se velikokrat dogajale, kadar so obsodbe sankcionirale nemire, vendar pa je bilo še več primerov, ko sta »moriščna razburjenja« neposredno povzročila rozsodba in usmrnitev².

V praksah kazenskega sodstva klasične dobe je korelativ med zločinom in kaznijo določal družbeni razred storilca kaznivega dejanja, kar pa v 18. stoletju nizke plasti prebivalstva niso več prenašale. Najrevnejši niso imeli priložnosti, da bi jim pravosodje prisluhnilo, zato so kaznovalni obred izkoristili kot priložnost, da s svojim fizičnim posegom preusmerijo njegovo nasilje in na ta način prerazporedijo učinke kaznovalnega mehanizma. Ljudstvo je pravosodje »prizadelo« in »zatajilo« prav tam, kjer naj bi igralo vlogo njegovega pomočnika.

V ceremonijah muk, ki bi morale prikazovati in krepiti zgolj vladarjevo strah zbujačo oblast, je obstajal še vidik karnevala, kar je posledično povzročalo zamenjavo vlog njenih akterjev. Podlost zločincev se je sprevrgla; njihov pogum, enako kot jok je metal senco zgolj na zakon (Foucault, 1984:62), tako jih je ljudstvo, ki se je oblasti posmehovalo, spremenilo v junake. Percepcija usmrnitev se je spremenila s tem pa se je zameglil tudi njihov prvotni pomen oziroma namen. Obrede, ki naj bi pokazali, kako je zločin gnusen in suverena oblast nepremagljiva, je ljudstvo (predvsem nižji sloji prebivalstva) izkoristilo kot priložnost za izražanje svoje solidarnosti, tako v trpljenju z žrtvijo kot v boju zoper oblast. Nikoli kot prav tedaj (v ceremoniji muk) se ljudstvo namreč ni počutilo bliže obsojencu, enako kot slednji se je »zaradi zakonskega nasilja, ki ni poznalo ne ravnovesja ne mere«(Foucault, 1984:64) počutilo ogroženega, tako se je na morišču združilo in v trenutku preobrnilo nasilje.

² Več o dogodkih s konca 17. stoletja glej M. Foucault, 1984:64-65 in Hibbert, 1965:89-90.

2.2.5.REFORMA ILEGALIZMOV IN OBLASTI

Po vsem zapisanem bi lahko sklepali, da je veliki spektakel muk iz kazenskega pravosodja izrinil prav tisti, ki mu je slednji bil namenjen, torej ljudstvo, vendar pa, kot smo zapisali že na samem začetku, se pri določanju vzrokov in posledic ne smemo prenaglati oziroma najprej moramo odkriti, v kakšnih okoliščinah in zakaj se je nek pojav zgodil.

Ne prav obsežni ljudski nemiri okrog kaznovalne prakse, ki so se začeli od spodaj, so v pretekli zgodovini sicer pomembni (predvsem zato, ker so pritegnili pozornost ljudi z »boljšimi« položaji in zato, ker so vzdrževali nenehno vznemirjenost), vendar pa le-ti niso prvi in imanentni vzrok zahtev po spremenjenem kaznovanju. Tega namreč odkrijemo v strukturi oblasti in ljudskih ilegalizmi, ki so se vsem na očeh združevali v mukah. Lahko bi rekli, da so se navedene komponente (ilegalizmi, struktura oblasti in ceremonija muk) medsebojno pogojevale. Ekscesna in, kot bomo videli kasneje, potratna ekonomija oblasti je tako implicirala uporabo muk, te pa so poleg ponovnega vzpostavljanja in ohranjanja (ne)sorazmerja sil oblasti oziroma *statusa quo*, v kraljestvu razvnele žarišče številnih ilegalizmov. *»Na dneve usmrtitev je prenehalo delo, krčme so se napolnile, zmerjali so oblasti, psovali ali kamenjali rablja, eksempte ali vojake, poskušali so se polastiti obsojenca, bodisi zato, da bi ga rešili, bodisi zato, da bi ga bolje ubili; pretepali so se, tatovi pa niso imeli boljših priložnosti, kakor je bila prerivajoča se gneča okrog morišča.«*(Foucault, 1984:63)

S prepoznavanjem in poudarjanjem, da je v vsakem, še tako hudobnem zločincu nekaj, kar je potrebno spoštovati, so veliki reformatorji (npr. Baccaria, Servana, Dupatyja v Franciji in Eden, Romilly, Mackintosh v Angliji) njegovo »človečnost« postavili za merilo kazni.

V zločincu so odkrili »človeka«, ki se ga suveren ni smel več dotakniti, in tako dejansko omejili tako suverenovo tiranijo kot upor ljudstva, vendar pa reforma v 18. stoletju ni bila toliko posledica nove senzibilnosti kot »prizadevanje, da bi priredili oblastne mehanizme, ki oklepajo življenje posameznikov« oziroma »težnja k spretnejšemu in bolj pretanjenemu pravosodju, h gostejšemu kazenskemu kvadriljiranju¹ družbenega telesa.« (Foucault, 1984:79)

Reformatorji so v tradicionalnem pravosodju napadali eksces kazni, vendar pa so svoj boj bili bolj v povezavi z nepravilnostjo oblasti kakor pa z njeno zlorabo. Srednjeveška pravna oblast je namreč bila organizirana tako, da si jo je bilo moč prilastiti (sodniške službe so bile naprodaj in dedne), torej je imela tržno vrednost, zaradi česar je tudi pravica, ki so jo delili bila kupljiva. V njej sta poleg tega samostojno obstajali dve vrsti oblasti – 1) oblast, ki je producirala zakon in 2) oblast, ki je delila pravico in izrekala rzsodbo - in cela vrsta privilegijev (obstajala so privilegirana sodišča, postopki, pravniki in celo prestopki), zaradi katerih je izvrševanje pravice bilo še bolj negotovo, oblast, ki je vse to dopuščala pa »denaturirana« (Ghouret v Foucault, 1984:80). Ghouretov pogled na pravosodno oblast je le eden od mnogih kritičnih formulacij, ki se oblikujejo konec 18. stoletja, kljub njihovi številčnosti, pa v njegovem denaturiranju vse prepoznavao iregularnost pravosodja.

Tradicionalno kazensko pravosodje ni bilo polno nasprotij le zaradi notranjih konfliktov v zvezi z pristojnostjo in posegov kraljeve oblasti, ki je »... s pomilostitvami, zamenjavami, klicanjem na posvet ali z neposrednimi pritiski na magistrat«(Foucault, 1984:81) onemogočal regularen in dosleden potek justice, temveč tudi zaradi obstoja velikega števila instanc², ki so omogočale njegovo delovanje, med seboj pa niso bile povezane in niso tvorile enote. Zaradi njihove številčnosti in posebnih, političnih ali ekonomskih interesov, ki jih je sleherna med njimi zagovarjala, so v pravosodju povzročale nasprotja in diskontinuiteto. Med seboj so se nevtralizirale, tako niso bile zmožne pokriti celotnega obsega družbenega telesa.

¹Kvadriljiranje – 1) skupek križajočih se črt, ki tvorijo kvadrate; 2) policijska ali vojaška operacija, ki si prizadeva okrepiti kontrolo na negotovem področju, tako da ga razdeli na določeno število razdelkov, ki jih nadzorujejo posamezne enote. V Foucaultovem besedilu gre za oba pomena hkrati: za koordinatno mrežo in kontrolo parceliranja.(povzeto po Foucault, 1984:79).

²Značilne tovrstne instance so bile npr. justice plemičev, ki so bile pomembne pri potlačevanju drobnih prestopkov; številne in slabo koordinirane kraljeve justice; justice, ki jih po pravu ali dejansko izvršujejo administrativne ali policijske justice (povzeto po Foucault, 1984:80).

Reformatorska kritika je bolj kakor na okrutnost ali šibkost bila naslovljena na slabo ekonomijo oblasti, njeno slabo distribucijo in konflikte, ki so iz take distribucije izhajali, tako so reformatorji v Angliji, v nasprotju z bolj drznimi »francoskimi kolegi«, zbornico prepričevali, da njihov cilj nikakor ni *»vesti novega kazenskega zakonika ali odpraviti smrtne kazni«* (Hibbert, 1965:77), pač pa pametneje razvrstiti kršitve zakona v posamezne kategorije in zanje poiskati ustrezne kazni.

Vzrok za disfunkcioniranje oblasti so prepoznali tudi v teoretičnem enačenju kaznovalne pravice z osebno suverenovo oblastjo oziroma v praktičnih konsekvencah, ki jih je takšno enačenje impliciralo. Takšna monarhična (nad)oblast je kralju med drugim omogočala, da je prodajal pravosodne službe, ki so mu »pripadale«, z nenehnim ustvarjanjem novih služb pa ni omejeval le svojega absolutizma, temveč je množil tudi oblastne in področne konflikte ter povzročal paralizo pravosodja.

Politično in ekonomsko delovanje družbenega telesa v Ancien Regimu je bilo pogojeno z obstojem mnogih, recipročno delujočih in toleriranih ilegalizmov, nekakšnih privilegijev, ki so jih podeljevali posameznikom ali skupinam. Najnižji sloji v splošnem niso imeli privilegijev, vendar bi bilo zmotno, če bi trdili, da so iz te »regularne izjeme« bili izključeni. Najbolj prikrajšane plasti prebivalstva so si namreč na obrobju tistega, kar so jim nalagali zakoni in šege, s silo in trdovratnostjo priborile območje tolerance, ki je zanje bil še toliko bolj nujen eksistenčni pogoj, da so se za njegovo ohranjanje velikokrat bile pripravljene upreti. Preziranje pravila in nespoštovanje številnih uredb, je bil ilegalizem, nujen za obstoj sleherne družbene plasti, tako ga v specifični obliki najdemo v vseh segmentih takratne družbe. Različni ilegalizmi različnih družbenih skupin so vse do druge polovice 18. stoletja, ko je moč opaziti močno demografsko rast in splošno povečanje bogastev, *»... drug z drugim vzdrževali razmerja, ki so bila hkrati tekmovalna, konkurenčna razmerja, razmerja interesnih konfliktov in razmerja vzajemne pomoči, soudeležbe«* (Foucault, 1984:84), z razvojem kapitalizma pa se je ta proces začel sprevračati.

Zaradi splošnega dviga življenjskega standarda je ilegalizem pravic zamenjal ilegalizem dobrin, glavna žrtev tega ljudskega ilegalizma pa so postali kmetje, posestniki in obrtniki. Prehod k intenzivnemu poljedelstvu je čedalje bolj vplival na uporabnostne pravice, tolerance in sprejete drobne ilegalizme, usodni udarec pa je kmečkemu prebivalstvu prizadejala buržuazija, ki si je prilastila zemljiško posest nekdanjih fevdalcev in ji »pripela« status absolutne lastnine. Vse tolerance, ki jih je kmetstvo osvojilo ali ohranilo (npr. pravica do zastonjske paše, do nabiranja lesa ipd.) so z novim statusom lastnine bile označene kot kršitve, ki jih je odslej potrebno kaznovati.

Z novimi oblikami akumulacije kapitala (bogastvo se je po novih kvantitativnih lestvicah investiralo v blagu in strojih, takšen kapital pa je bilo težko nadzorovati) je zlasti v mestih, kjer je gospodarski razvoj bil najbolj intenziven, buržuazija vse do sedaj vsakdanje, in tolerirane ilegalizme zelo sistematično preganjala kar z orožjem. Zaradi novega pravnega statusa lastnine, so nastale spremembe v dojetanju dovoljenih in nedovoljenih praks, nujno implicirale tudi spremembe na sodnem področju. Potrebno je bilo rekodirati vse nedovoljene ljudske prakse, ponovno in na novo opredeliti, kaj je kršitev in katera kazen je zanjo najprimernejša

Spoznanja o reformi lahko povzamemo v nekaj stavkih. Videli smo, da je reforma kazenskega pravosodja, bolj kakor spremembo na področju duha in zavesti, pomenila strategijo s katero so reformatorji hoteli omejiti suverenovo nadoblast na eni ter pridobljene in tolerirane ljudske ilegalizme na drugi strani. Vse skupaj so združili v pojmu »človečnosti«, ali povedano z drugimi besedami: kazenska reforma je nastala kot odgovor na spremenjene družbene okoliščine (močna demografska rast, spremenjen način produkcije, naraščanje bogastva in kupičenje kapitala, . . .) zaradi katerih se je spremenilo tudi pravno in moralno pojmovanje lastninskih razmerij. Z nastankom kapitalistične družbe je prišlo do prerazvrščanja ilegalizmov, ilegalizme pravic so ločili od ilegalizma dobrin, s tem razcepom pa se je pojavila tudi potreba po ostrejšem in nepretrganem nadzorovanju, t.j. kvadriljiranju, ki bi zajemalo predvsem ilegalizem dobrin. Kaznovalna oblast se je pokazala kot potratna in ekscesna, saj so bili njeni ekonomski stroški (povezani so bili z njeno kupljivostjo) in politični stroški (povezani so bili z samovoljno monarhično oblastjo) visoki, učinki njenega delovanja pa nizki. V novih razmerah je, poleg potrebe po opredelitvi kaznovalne strategije in tehnike, tako neizbežna postala tudi nadomestitev slednje z ekonomijo kontinuitete in stalnosti.

Reforma kot kazenska strategija se je tako zarisala na stičišču dveh ciljev – omejitev suverenih predprav in delovanja ilegalizmov – iz stanja načrta v stanje institucije in praktične celote pa je prešla z osredotočanjem predvsem na imperativ ilegalizmov. Omilitev kazni in samovolje, jasnejša kodifikacija in bolje izpeljan konsenz v zvezi s kaznovalno oblastjo so le navidezne spremembe nove kriminalne zakonodaje. Reforma se je namreč opirala le na preobrat v tradicionalni ekonomiji ilegalizmov in na strogo prisilo, ki naj bi zagotavljala prilagoditev novim razmeram. Kazenski sistem moramo potemtakem razumeti »... kot aparat za diferencialno upravljanje z ilegalizmi, nikakor pa ne kot napravo za odpravljanje vseh ilegalizmov.« (Foucault, 1984:90)

2.3. ZAPOR, NJEGOVA SAMOUMEVNOST IN AVTONTOMIJA

Spremembe, ki jih je povzročila reforma kot politični projekt 18. stoletja, niso zahtevale le premestitve cilja kaznovalnega mehanizma¹, temveč tudi oblikovanje novih tehnik, s katerimi bi z »ekonomsko« racionalnostjo regulirali ekscesne učinke kaznovalne oblasti. Kaznovalni oblasti je bilo torej potrebno zagotoviti učinkovito, še zlasti pa ekonomično orodje, ki bi bilo tako posplošeno, da bi slednja z njim lahko zajela in kodificirala sleherno dogajanje v družbi. V ta namen so jo reformatorji 18. stoletja »oborožili« s t.i. SEMIO-TEHNIKO². Prepričani so bili, da bo z vzporedno klasifikacijo zločinov in kazni, ki naj bi jo le-ta prinašala, kaznovalni oblasti uspelo skrčiti vso difuzno področje ilegalizmov. Zamisel o tehnologiji reprezentacij na kateri naj bi temeljila umetnost kaznovanja, pa je kljub njihovi vnemi, večji del ostala neuresničena. V 19. stoletju je idejo, naj kazen zadeva dušo, nadomestila nova »politična anatomija« (Foucault, 1984:100), ki v sicer drugačni obliki, pa vendar, kot glavno »osebo« v kaznovanje ponovno priključuje telo.

¹Kazen je že stoletja pred reformo 18. stoletja imela funkcijo svarila. Njeno izvrševanje so opravičevali predvsem z idejo o preprečevanju zločina iste vrste v prihodnosti, tako so jo v kaznovanju z mukami dojemali kot svarilni zgled, ki v sebi manifestira tako zločin kot suvereno oblast, ki ga kroti. Kaznovalni sistem pred reformo 18. stoletja je tako temeljil na načelu čezmernosti in nesorazmernosti (kazen je namreč morala odtehtati zločin z dodatkom, ki je zaznamoval suverenovo presežno oblast), po reformi pa se je mehanika svarilnega zgleda premestila. V grozljivosti med zločinom in kaznovanjem ne iščejo več kvalitativnega razmerja enakosti. Pomembnejše namreč postane usklajevanje učinkov kazni z učinki zločinov. V kaznovanju preračunanem glede na učinke, svarilni zgled tako ni več obred, temveč znak, ki ovira, vrsta motnje, ki jo zločin (lahko) sproži. Preprečevanje, ki so ga kot učinek pričakovali od kazni, se je po reformi iz njene čezmernosti preoblikovalo v načelo njene ekonomije in merilo njenih pravih sorazmerij (povzeto po Foucault, 1984:93).

²SEMIO-TEHNIKA – zbir reprezentacij in znakov, ki naj bi diskretno a nujno in očitno učinkoval na duha slehernega posameznika. Semio-tehnika temelji na šestih pravilih, ki trdno »vsidrana« v zavesti posameznikov, ustvarjajo pogoje za uveljavitev »ideološke oblasti«. Pravila kaznovalne semiotehnike so naslednja:

1) *Pravilo najmanjše količine,*

2.3.1. NASTANEK ZAPORA KOT SPLOŠNE OBLIKE KAZNI

Zapor kot totalna institucija¹ kakršno poznamo danes, z vso spremljajočo korektivno tehnologijo, dejansko nastane na prelomu iz 18. v 19. stoletje, na točki, kjer se je kodificirana kaznovalna oblast sprevrgla v nadzorovalsko disciplinsko oblast, vendar je v obliki ječe obstajala že pred svojo sistematično uporabo v zakonikih. Zapiranje so torej poznali že v obdobju reforme in še pred njo, vendar so ga v takratnem obdobju dojemali le kot kazen med drugimi kaznimi. Uporabljali so ga »predvsem za pripor zločinca do končne obsodbe in kasneje do izvršitve telesne kazni ali usmrtitve« (Bogdanovič, 1992:9) ali za pridržanje dolžnikov (ti so prevladovali v angleških jetnišnicah 18.stoletja) dokler le-ti niso izplačali upnikov. Zapiranje je veljalo le za posebna (in ne splošna) kazni za določene prestopke, ki so zadevali prostost posameznikov (npr. zapiranje je bila kazni za ugrabitev) ali njeno zlorabo (npr. zapiranje je bila kazni za nered in nasilje), zaradi česar je zapora, v sistemu kazni imel zgolj omejen in obrobni položaj. Vlogo kazni je igral le v redkih primerih (npr. nadomeščal je galejo za tiste -ženske in otroke- , ki le-te ne bi prestali oziroma za tiste, ki niso bili za »rabo«), sicer pa je v civilnem pravu takratnega obdobja bila njegova vloga le v zaseganju posameznikov in njihovih teles ter preprečevanju njihovega pobega. »Z zaporam si nekoga le zagotovimo, ne pa kaznujemo.« (Foucault, 1984:119)

2) Pravilo zadostne idealnosti

3) Pravilo stranskih učinkov

4) Pravilo popolne gotovosti

5) Pravilo obče resnice

6) Pravilo optimalne specifikacije

Več o tem glej Foucault, 1984:94-97.

¹Pri definiranju totalne institucije izhajamo iz Goffmanovega pojmovanja totalne institucije kot »kraja bivanja in dela, kjer veliko posameznikov, postavljenih v isto situacijo, ločenih od zunanjega sveta za določeno relativno obdobje, živi skupaj v izolaciji, njihovo življenje pa natančno urejajo pravila.« . . . »Temeljni postulat družbe je da posameznik spi, se igra, dela na različnih mestih, skupaj z različnimi udeleženci, pod različno oblastjo in brez vseobsegajočega racionalnega načrta. Osrednja značilnost totalne ustanove je, da se pregrade med temi življenjskimi sferami rušijo.« (Goffman, 1987: 11 in 17)

Goffman poudarja, da se v totalni instituciji vsi vidiki življenja odvijajo na istem kraju in pod isto oblastjo, da je urnik vseh dejavnosti natančno določen in posameznikom vsiljen. Različne vsiljene dejavnosti potekajo v skladu z enotnim načrtom in z namenom, da se uresniči uradno določen cilj ustanove. Ideal totalne institucije je, da se vse posameznikovo vedenje odvija v skladu s strogo predpisanimi pravili in pod nadzorom, v razmerah kontrolirane napetosti, prostor osebne svobode pa je treba omejiti na najmanjšo možno mero. Posamezniku se dokazuje, da je vse, kar se v ustanovi dogaja, v njegovem interesu in da s svojim nasprotovanjem ne more ničesar doseči ali spremeniti.

Zapor je bil v celoti nezdržljiv z zamislivi reformatorjev o posebnih, vidnih in zgovornih kaznih, zato so slednji idejo kazenskega zapiranja eksplicitno kritizirali, češ da takšna kazen 1. ne mora ustrezati specifičnostim zločinov, 2. ne učinkuje na občinstvo, 3. je neučinkovita, če že ne škodljiva za družbo, ker je njeno izvrševanje drago, poleg tega pa obsojence drži v brezdolju in temu posledično množi njihove napake in 4. izvrševanje take kazni je poleg vsega še težko nadzorovati, zaradi česar so zaporniki izpostavljeni samovolji paznikov.

Zapor je, kot so bili prepričani, zaradi kopice negativnosti, ki so jih navajali v pritožbenih zvezkih, pri državljanih zbuja nezaupanje, domneve, da se v njih dogajajo velike krivice, vse te govorice in sumničenja pa so diskvalificirala zakon, ki bi sicer moral zbuja priznanje.

V obdobju *Ancien regima*, je še posebno v Franciji, zapor bil neposredno zvezan s kraljevo samovoljo in z ekscesi suverene oblasti. Kralj ali policijski poročniki so namreč imeli pravico posameznikom pošiljati pečatna pisma (t.j. pisma s kraljevskim pečatom, v katerih je ukaz za izgon ali zapor brez sodbe), s čimer so, ob »rednem pravosodju«, še pogosteje pa v nasprotju z njim, tvorili celo represivno prakso. Številni klasični pravniki in reformatorji so svoje kritike tako naslavljali sicer na to zunaj-pravno zapiranje kot privilegirano figuro in orodje despotizma, vendar se zaradi tega zapor v splošnem ni zdel nič manj zaznamovan z zlorabo oblasti. Z vidika klasičnih pravnih načel (zapor ni namenjen kaznovanju temveč le zagotavljanju razpolaganja z osebami) in njegovih učinkov (1. zapor že kaznuje tiste, ki še niso bili obsojeni, 2. razširja in posplošuje zlo, ki bi ga sicer moral preprečevati in 3. nasprotuje načelu individualnosti kazni, saj sankcionira vso družino zaprtega) je bil zapor nezdržljiv z dobrim pravosodjem, zato so še v prvi polovici 18. stoletja zahtevali njegovo odpravo.

Kljub temu, da zapor ni ustrezal predstavam o kazni, ki naj bi se, vse do smrtne kazni, že trdno uveljavile v kazenskem sistemu in zapolnile vrzeli nastale z odpravo muk, pa je zaporni zakon v razmeroma kratkem obdobju, v manj kot dvajsetih letih, zamenjal načelo specifičnih, prilagojenih in učinkovitih kazni. Raznolikost kaznovanja (omogočala naj bi jo natančna razmerja med naravo prestopka in naravo kazni npr. bolečina za »okrutneže«; delo za »lenuhe«; sramota za »nizkotneže«), o kateri so razmišljali reformatorji, se je konec 18. stoletja skrčila na uniformno, sivo kaznovanje. Morišče, na katerem se je z izpostavljanjem mučenega obredno kazala suverenova (nad)oblast in kaznovalni teater, kjer naj bi z nenehnim predvajanjem kazni družbenemu telesu slednja učinkovala zlasti na njegovega duha, je nadomestila zaprta, kompleksna in hierarhizirana arhitektura. Konec 18. stoletja so za zidavo »*teh novih gradov državljanskega reda*« (Foucault, 1984:117), državne oblasti celo zagotavljale posojila, tako ni presenetljivo, da se je mreža velikanskih poslopij v 19. stoletju razprostrla čez vso Evropo, v Angliji pa je v istem obdobju skoraj polovica zaporov bila v zasebni lasti (Hibbert, 1965).

Sredi 18. stoletja je nekaj angleških, zlasti pa ameriških modelov kazenskega zapiranja, kazenskemu pravosodju starega režima omogočilo dokončen obračun z dvojno oviro, tj. stoletnimi pravnimi pravili in despotičnim delovanjem zapora, ki je doslej omejevala kredibilnost in učinkovitost njegovega delovanja. Slednji so nastali po zgledu amsterdamske Rasphuis, ki so jo že leta 1595 odprli z namenom preprečevanja brezdelja in potepuštva.

Kot smo že zapisali, so splošni vzrok za večino zločinov povezovali z brezdeljem, t.j. s pomanjkanjem veselja do dela. Načelo (kazenskega) dela organiziranega zlasti okrog ekonomskih imperativov je tako, z različnimi poudarki in dodatki², postalo temelj vseh modelov kazenskega zapiranja, to pa je hkrati bil tudi odgovor na kritike reformatorjev, češ da zapor drži obsojence v brezdelju.

²Dodatki k delovnemu načelu – npr. bistven pogoj za korekcijo navad je Hanway videl v osamitvi, delu na samem, ki je po njegovem mnenju bil temeljni element razločevanja manufakture od zapora. Kot je bil prepričan, je individualno delo, poleg spreobrnitve, t.j. ponovnega oblikovanja interesov *homo oeconomicusa*, omogočalo tudi izučitev, ali oblikovanje imperativov z moralno vsebino oziroma religiozne zavesti. Osamitev naj bi namreč delovala kot »*strašen pretres*« (Hanway v Foucault, 1984:122) v katerem se zapornik, ločen od slabih vplivov, lahko poglobi vase, v misli, ki mu s »*trpinčenjem duha*« (Lownes v Foucault, 1984:124) omogočajo, da »... v globini svoje zavesti zasliši glas dobrega« (Foucault, 1984:122-123) in se na ta način očisti starih navad. Poleg pensilvanskega sistema osamitve jetnikov, so se angleški opazovalci navduševali nad auburnskim sistemom molka, ki so ga v jetnišnici vzdrževali s strahom pred bičem. Neizprosno strog upravnik jetnišnice ni verjel v možnost poboljšanja jetnikov, zato mu je bilo pomembno le to, da so ti poslušni in pod zapahi (povzeto po Hibbert, 1965:173).

Bistvena naloga oblasti oziroma kaznovalnega aparata postane rekonstrukcija *homo oeconomicusa*, kar dosega z nenehnim učinkovanjem na nepokorne in lene subjekte. Z zapiranjem v prisiljevalne ustanove ali »reformatorije«, kakor jih poimenuje Howard (Howard v Foucault, 1984:123), je morala oblast obsojence s silo postaviti v sistem interesov, v katerem naj jim delo daje več ugodnosti kot brezdelje, z individualnim plačevanjem, sicer obveznega dela, pa jim odslej zagotavlja moralno in materialno vključitev v strogi svet ekonomije

Življenje jetnikov je, zato da je bila dosežena njihova popolna transformacija, t.j. korekcija njihovega telesa in njihovih navad, ki jo dosežejo s prisilnim in vsakdanjim delom, ter korekcija njihovega duha in volje, katero je zagotavljala dobra oskrbljenost z duhovno nego, bilo kvadriljirano z absolutno doslednim urnikom. Sleherni dnevni čas je tako imel svoje naloge, predpisoval je točno določene vrste dejavnosti, obveznosti in prepovedi.

Poleg načela dela, doslednih časovnih razporedov in nenehnega nadzorovanja, pa je transformacijo obnašanja, kot pogoj in konsekvence hkrati, spremljala tudi potreba po izobraževanju ustreznega kadra. Referenčno področje aparata korekcijske kaznovalnosti namreč, ni bilo več toliko storjen zločin, temveč verjetnost nevarnosti, ki se kažejo v vsakdanjem obnašanju zločinskega posameznika. Zapor kot totalna institucija je tako postal »naraven« teren za eksperimentiranje z osebnostjo oziroma »inkubator« za njeno spreminjanje (Goffman, 1987), saj za odločanje o pomilostitvi (ta pravica je ponovno vključena v kaznovalni aparat, le da je sedaj v rokah jetniških inšpektorjev), sedaj ni relevantna le zgodovina posameznega obsojenca, temveč tudi okoliščine, v katerih je zločin zagrešil in pa spreminjanje njegovega obnašanja med prestajanjem kazni. Nenehno dopolnjujoče se spoznavanje individualnih obsojencev je bila naloga inšpektorjev, ki so vsak dan, po dva in dva, obiskovali zapor, njihova vedenja in opažanja pa so zaporu omogočala, da so obsojenci v njem bili bolj razvrščeni po dispozicijah, ki so jih kazali, kot pa po zagrešenih zločinih. Zapor je tako predstavljal nekakšen permanentni observatorij, v katerem se je organizirala cela individualizirajoča vednost, temu konsekventno pa (s popolno izrabo časa, pridobivanjem navad in telesne prisile) tudi obnašanje dresiranje.

Za korekcijo neprilagojenega posameznika je oblast, ki se je nad njim izvajala, morala biti totalna, od tod pa izvira tudi ideja, ne samo o tajnosti, temveč tudi o avtonomiji izvrševanja kaznovalne oblasti. » *Kazen in poboljšanje sta procesa, ki se dogajta med zapornikom in tistim, ki ga nadzorujejo*, (Foucault, 1984:124), od tod pa tudi pravica uprave zapora, da o dolžini prestajanja kazni, vsaj delno, če ne v celoti, odloča kar sama.

O zaporu kot administrativnem aparatu, ki naj transformacijo izvaja, Foucault zapiše«. . . *delovati mora po svoje, imeti svoja pravila, svoje tehnike, svoje vednosti; določiti mora svoje norme, odločati o svojih rezultatih.*« (Foucault, 1984:128) hkrati pa opozarja, da takšna specifična oblast, ki se vzpostavi, ko je obsodba že izrečena, utegne postati samovoljna in despotska kot oblast, ki je kazni nekdanj določala.

Aparat korektivne kaznovalnosti se je, zlasti glede časovnega poteka in namena kaznovanja, pa tudi zahteve po dovzetnosti sistema kazni za individualne spremenljivke, v teoretskem temelju ujemal s kaznimi, ki so si jih izmislili reformatorji, vendar, v opredeljevanju tehnik s katerimi so individualizirajočo korekcijo dosegali, med njimi opazimo očitne razlike. Razlike med možnostima za organiziranje kaznovalne oblasti se torej pokažejo v tehnologiji kazni, v razmerju, ki ga je le-ta ustvarjala med telesom in dušo, in ne v načinu, kako se je vstavljala v pravni sistem.

Po metodi reformatorjev je kazen tako posameznika zadevala s predstavami njegovih interesov, prednosti, pomanjkljivosti, njegovega ugodja in nevšečnosti, telesa pa se je pollaščala le, v kolikor je le-ta bil predmet predstave potrebne za rekodifikacijo duha posameznikov. Zatiranje zločinov naj bi bilo zagotovljeno že z oviranjem ideje o zločinu, zato se je vloga kaznovalne oblasti v povezovanju idej v dvojice in njihovem javnem proklamiranju, izkazala kot imanentna. Prizor kazni je zagotavljal kroženje in univerzalno uveljavljanje kodificiranih predstav, inherentno temu procesu, pa je oblasti bil omogočen prodor na vsa družbena področja. V kolikor bi oblast, kakršno so si omislili reformatorji, postala realna, bi jo državljani, podpisniki pogodbe³, navsezadnje nehali dojemati kot oblast nekaterih nad nekaterimi in nastalo *kaznovalno mesto* (Foucault, 1984) bi delovalo kot splošna družbena funkcija.

³ Več o tem glej Foucault, 1984:90.

Divergentno reprezentativni, označevalni in kolektivni kaznovalni oblasti, ki naj bi prežemala kaznovalno mesto, se je v načrtu za nastanek prisilne, karceralne ustanove, slednja izkazala za nadvse kompaktno, osamljevalsko in tajno.

Za lažje razumevanje s sledečim besedilom povzemam spoznanja o nastanku zapora kot splošne oblike kazni.

Aparat korektivne kaznovalnosti je deloval v skladu s splošnim prepričanjem, da je sleherni zločin mogoče »pozdraviti«, če ne že preprečiti, z ustreznim fizičnim in moralnim vplivanjem. Na podlagi sistema avtoritete in vednosti, ki se je oblikovala z namenom doseganja najučinkovitejše individualne korekcije, se je kazen zato neizbežno aplicirala na krivčevo telo. Zadevala in omejevala je njegov čas, gibe in obnašanje, duše pa se je polastila le toliko, kolikor je le-ta bila sedež slabih navad. Bolj kakor rekvalifikacijo posameznikov kot pravnih subjektov družbenega dogovora, ki naj bi jo po metodi reformatorskih pravnikov dosegli z okrepitvijo sistema znakov in družbenim kroženjem predstav, torej s predstavami o kazni, je v načrtu za nastanek karceralne ustanove, kazen bila tehnika, s katero si je korekcijska oblast, s prisilo in dresiranjem telesa, prizadevala pridobiti ubogljivega subjekta. Kazen je morala doseči »poboljšanje«, kar je za prisilno oblast pomenilo, da je kazen na neprilagojenega individuua morala učinkovati tako, da je iz slednjega oblikovala posameznika podrejenega navadam, pravilom, ukazom in avtoriteti, ki se je nad njim in okoli njega nenehno izvrševala. Takšna oblast je zahtevala tajnost in relativno avtonomnost delovanja, ločeno tako od družbenega telesa kot od pravne oblasti. Nastanek zapora je tako pomenil institucionalizacijo kaznovalne oblasti.

Kaznovalni oblasti so za organizacijo njenega delovanja konec 18. stoletja bile ponujene tri možnosti. Med seboj so se zelo razlikovale, tako se je prva, ki je sicer bila že presežena, opirala na staro monarhično pravo, ostali dve, ki sta se v začrtanih dispozitivih sicer razlikovali, pa sta se sklicevali na preventivno, utilitarno in korektivno utemeljevanje kaznovalne pravice. Nazadnje se je uresničil načrt za karceralno ustanovo, uveljavilo se je fizično izvrševanje kazni z zaporo kot njenim institucionalnim nosilcem, na vprašanje, zakaj se je med tremi možnostmi uveljavila prav ta, pa bomo odgovorili v naslednjem razdelku.

2.3.2. DISCIPLINE

Od 17. stoletja dalje discipline, te » . . . *subtilne ureditve, ki so na videz nedolžne, dejansko pa so globoko sumljive, . . .*« (Foucault, 1984:139) pridobivajo čedalje obsežnejša področja. Prizadevajo si prekriati vse družbeno telo, tako njihovo delovanje » *poteka skozi obvladovanje podrobnosti, preko drobnih, na videz nepomembnih prisil*« (Salecl, 1993:36), tehnik mikro-oblasti, ki jim omogočijo, da v 18. stoletju postanejo splošne oblike gospodovanja.

»Zgodovinski trenutek disciplin je trenutek, ko nastane umetnost človeškega telesa, ki pa si ne prizadeva zgolj povečati njegove spretnosti, niti ne poglobiti njegove podložnosti, temveč oblikovati razmerje zaradi katerega bo v istem mehanizmu toliko ubogljivejši, kolikor uporabnejši bo, in narobe.« (Foucault, 1984:137)

Sprva so bile discipline asociacije za zaprto, na obrobje postavljeno ustanovo v celoti usmerjeno k negativnim funkcijam. Za disciplinskimi tehnikami¹, ki so z razvrščanjem ljudi omogočale lažje in temeljitejše nadzorovanje, preprečevale nevarne komunikacije in ustvarjale uporaben prostor, se je tako skrival *»strah pred »okužbami«, pred kugo, upori, zločini, potepuštvom, dezerterstvom, pred ljudmi, ki se prikazujejo in zginjajo v neredu.«* (Foucault, 1984:197) Izjemne in zaprte discipline, ki so delovale kot nekakšne »družbene karantene« pa so se na podlagi zgodovinskih sprememb 17. in 18. stoletja, »prelevile« v posplošljive mehanizme nadzorovanja.

¹Njihova temeljna funkcija, ki z močnim povečanjem prebivalstva in naraščanjem produkcijskega aparata v 18. stoletju postane še očitnejša, se kaže v mobiliziranju, organiziranju in uporabi skupka mnogovrstnosti, kar dosegajo z: 1) UMETNOST-jo RAZVRŠČANJA, ki včasih zahteva *zaporu*, t.j. specifikacijo heterogenega in vase zaprtega prostora, ko pa le-ta ne zadošča, se obdelovanje prostora dogaja po *načelu elementarne lokalizacije ali kvadriljiranja*, kar pomeni ambicijo disciplin, da prostor razdelijo na toliko delov, kolikor je teles. Zlasti pristaniške in vojaške bolnišnice, ki so zaradi prometa blaga in ljudi, vkrcujočih in izkrcujočih se mornarjev, bolezni in epidemij, bile kraj dezerterstva, tihotapstva in kužnosti, ter tovarn, ki so se pojavile v 18. stoletju, so prostor kodirale po *načelu funkcionalnih namestitev*. Načelo takšnega individualizirajočega kvadriljiranja je tako ustvarjalo še uporaben prostor, permanentno mrežo, v kateri so se zmešnjave razpredale. Enota razvrščanja v prostoru je *stopnja*, ki telesa individualizira tako, da jih lokalizira. Takšna lokalizacija pa jih ne pritrjuje, temveč distribuira in premika po relacijski mreži. Posamezno telo je tako opredeljeno z mestom, ki ga zaseda v določenem nizu ali klasifikaciji, kar posledično pomeni, da v disciplinski družbi slednje postane zamenljiv element. 2) NADZOROVANJE-m dejavnosti, ki poteka preko *časovnega razpreda*- z nepretrganim nadzorom, pritiskom nadzorujočih in odpravo vsega, kar lahko moti in odvrča od dela, so discipline vzpostavljale povsem koristen čas; preko *časovne obdelave dejanja*- discipline dejanje razstavijo na elemente;

Zgodovina utilitarne racionalizacije podrobnosti v političnem nadzoru, kakršnega je omogočala disciplina kot njihova »politična anatomija«, se je tako začela že pred klasično dobo, podrobnost je namreč že dolgo pred tem bila kategorija teologije in asketstva, kljub temu pa se je skozi slednjo njen obseg močno spremenil in postala je posplošljiva. Progresivno širjenje disciplinskih dispozitivov, njihova posplošitev in množitev skozi vso družbeno telo, pa se ni kazalo le v povečanju števila disciplinskih ustanov² temveč, na podlagi splošnega načela nove »politične anatomije« oziroma panoptika³, tudi v oblikovanju t.i. disciplinske družbe. (Foucault, 1984) V slednji glavna elementa nista bila več skupnost in javno življenje, ki ju je v antiki obvladoval spektakel, temveč na eni stani zasebnik na drugi pa država. Če so se v antiki srečevali s problemom: »Kako množici ljudi omogočiti, da si ogleda majhno število predmetov?« in nanj odgovarjali z arhitekturo templjev, gledališč in cirkusov, se je moderna družba znašla pred povsem nasprotnim vprašanjem : »Kako majhnemu številu ali celo enemu samemu človeku omogočiti neposreden pogled v množico mnogovrstnosti?« Na veliko demografsko rast, t.j. povečanje števila blodečega prebivalstva, in naraščanje produkcijskega aparata, rentabilnost katerega naj bi povečali, se je država odzvala z vse globljim poseganjem v vse podrobnosti in vsa družbena življenja.

določajo položaj telesa, slehernemu premiku pripisujejo smer, razsežnost, trajanje in zaporedje; zagotavljanja korelacije med telesom in gibom, povezave telesa in objekta oziroma predmeta s katerim telo »rokuj« ter preko načela *izčrpnega uporabljanja* kot načela nelenarjenja. 3) ORGANIZACIJO GENEZ, kar pomeni, da discipline niso poklicane zgolj zato, da analizirajo, razstavljajo in na novo sestavljajo prostor, temveč tudi zato, da z *razdeljevanjem trajanja na zaporedne ali vzporedne segmente, z določanjem njihovega zaporedja*, ki temelji na njihovi naraščajoči kompleksnosti, z njihovo *finalizacijo* oziroma določanjem konca posameznim časovnih segmentov in *vzpostavljanjem serije serij*, kar pomeni, da je slehernemu posamezniku, glede na njegovo raven, starost in stopnjo, treba predpisati ustrezne vaje; in 4) SESTAVO SIL s katero mora disciplina posamezna in razčlenjena telesa, kronološke nize in sistem poveljevanja, v kolikor se od njih pričakuje učinkovito in čim manj potratno delovanje, skrbno in pretehtano kombinirati oziroma med seboj povezati v celoto (povzeto po Foucault, 1984:141-166).

²Povečanje števila disciplinskih ustanov je bila posledica naslednjih globljih procesov: 1) *funkcionalne inverzije disciplin* - od disciplin so namreč najprej zahtevali, da nevtralizirajo nevarnosti, s časom, ko tega postanejo sposobne, pa od njih zahtevajo, da s povečanjem možne uporabnosti posameznikov igrajo pozitivno vlogo, 2) *rojenja disciplinskih mehanizmov* - masivne in kompleksne discipline se razstavijo v prožne kontrolne postopke in 3) *njihovega podržavljenja* (povzeto po Foucault, 1984:208-211).

³Panoptik je arhitekturna struktura, ki po Benthamovi zamisli predstavlja drugo, v primerjavi s kužnim mestom, popolnoma nasprotno podobo discipline.

Zagotavljati je morala vse večja jamstva, zato je spodbujala takšno zidavo in razvrstitev poslopij, ki ji bo omogočala nenehno, hierarhizirano in funkcionalno nadzorovanje velike množice ljudi. Nastajal je na videz egalitaren pravni red in parlamentarni režim, za katerim pa se je skrival interes buržuazije, da z ozirom na nastale mnogovrstnosti in preko disciplin, oblikuje takšno oblastno tehniko, katere izvrševanje bo najbolj ekonomično njeni učinki najbolj intenzivni in brez neuspeha, njeno »ekonomsko« naraščanje pa povezano z učinkovitostjo aparatov, v katerih se izvršuje. Buržuazija 18. stoletja je namreč discipline, ta skupek tehničnih iznajdb (Foucault, 1984), uporabila zato, da se je njena oblast kar najbolj diskretno in najmanj potratno infiltrirala v samo tkivo mnogovrstnosti, to pa je na eni strani pomenilo zmanjšanje nevšečnosti povezanih z izvajanjem takšne oblasti, na drugi pa zajehtje posameznikov v oblastna razmerja, katerih nosilci so oni sami.

» na obodu je poslopje v obliki prstana, v središču pa stolp; . . .« (Foucault, 1984:199) V središčnem, nadzorovalnem stolpu so velika okna, ki gledajo na notranjo stran prstana, obodno poslopje pa je razdeljeno na celice. Le-te segajo skozi vso širino stavbe, vsaka pa ima dve okni. Eno gleda proti notranjosti in se ujema z okni stolpa, drugo pa proti zunanosti, zaradi česar svetloba presvetljuje celico in nadzorni s stolpa lahko vidi silhete posameznikov zaprtih v celicah. Glavni učinek panoptika je v tem, da razdružuje dvojico videti-bití viden, kar je pri zapornikih v obodnem prostoru povzročalo zavestno in nenehno stanje vidnosti, ne da bi tudi sami videli, to pa je zagotavljalo samodejno delovanje oblasti. Panoptični dispozitiv avtomatizira in dezindividualizira oblast, saj načelo njegovega delovanja ni toliko pogojeno s specifično osebo, kot določena usklajena razvrstitev teles, površin in pogledov. Disimetrija in neravnovesje v panoptiku tako nastaneta iz fiktivnega razmerja, zaradi česar se ni treba zatekati k nasilnim korekcijskim sredstvom značilnim za stare »varnostne ustanove« z arhitekturo trdnjav. Panoptik je kraj, kjer so učinki nadzora stalni, četudi je njegova dejavnost diskontinuirana, oziroma kraj, ki omogoča eksperimentiranje z ljudmi in povsem zanesljivo analiziranje nastalih sprememb, katerega shemo lahko uporabimo vselej, ko se srečamo z množtvom ljudi, ki jih je, v ne preobsežnem prostoru, treba obdržati pod nadzorom. To je stroj, ki z ustreznimi spremembami, v sleherni rabi omogoči izpolnjevanje oblasti, saj na minimum skrči število nadzornih in hkrati poveča število nadzorovanih, njegova zaprtost pa ne preprečuje nenehne navzočnosti »zunanosti«. Katerikoli član družbe ima pravico, da iz kakršnihkoli razlogov pride v središčni stolp od koder opravlja nadzorno funkcijo ne samo nad zaprtimi v obodnem prstanu, temveč tudi samim izvrševanjem oblasti, kar preprečuje, da bi se povečevanje slednje izrodilo v tiranijo. Bentham je s panoptikom orisal popolno disciplinsko ustanovo, hkrati pa je pokazal, »kako se da »sprostiti« discipline in jim omogočiti, da delujejo difuzno, večsmerno, polivalentno in v vsem družbenem telesu.« (Foucault, 1984:207) Panoptično ureditev gre tako razumeti kot formulo za posplošitev oblastnih, nadzorovalnih in disciplinskih mehanizmov, ki prepajajo vso družbo.

Pravo je na formalni ravni uvajalo enakopravnost in splošno enak red za vse, discipline pa so že v temelju zagotavljale podrejanje sil in teles ter s tem realno uvajale nesimetričnost. (Salecl, 1991) ali, kot je z drugimi besedami zapisal Foucault:

»... , medtem, ko pravni sistemi klasificirajo pravne subjekte glede na univerzalne norme, pa discipline posameznike karakterizirajo, klasificirajo, specializirajo, jih distribuirajo po lestvici, razvrščajo glede na normo, jih hierarhizirajo v njihovih medsebojnih razmerjih, v skrajnih primerih pa jih diskvalificirajo in razveljavljajo.« (Foucault, 1984:219)

S svojo modalnostjo oblasti so discipline povzročile zasuk politične osi katerem so svoje mesto našle vse znanosti, analize ali prakse s korenem »psihološko«. *»Opazimo celo polje novih objektov, cel nov režim resnice in množico vlog, ki jih dotlej pri izvrševanju kazenskega pravosodja nismo poznali.« (Salecl, 1986:52)* Zgodovinsko–obredne mehanizme oblikovanja individualnosti zamenjajo znanstveno–disciplinski mehanizmi, s katerimi ne postanejo možne le znanosti o človeku, kot korelativni element oblasti in vednosti je disciplina namreč sproducirala tudi individualno samega. Kazensko pravosodje se poslej aplicira na posamezniku podvrženem neomejenim disciplinskim metodam in opazovanju, tem naravnem podaljškemu pravosodju (Foucault, 1984), ki nadomesti ceremonije muk.

V 18. stoletju, ko sestavljeni in posplošeni disciplinski mehanizmi kolonizirajo pravosodno ustanovo, ko slednji dosežejo raven, na kateri se oblikovanje vednosti in izboljševanje oblasti konstantno krepi v cikličnem procesu, nastane zapor, »kazen civiliziranih družb.« (Rossi v Foucault, 1984:228)

2.3.3. KARCERALNO PRESEŽE SODNO

Kot smo že predhodno zapisali zapor, *»ta skoncentrirani in strogi lik vseh disciplin«*, (Foucault, 1984:248) ni endogena prvina v kazenskem sistemu kakršnega opredeljujejo na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Baccarijeva semiotehnika ali Benthamov panoptikon namreč nista terjala univerzalne uporabe zapora, tako se je le-ta oblikoval iz spoja pravosodja, ki naj bi na prelomu teh dveh stoletij postalo enako za vse, in avtonomnega ter zaradi disciplin, ki ga investirajo, nesimetričnega sodnega aparata.

Kot smo že zapisali je zapor kot ustanova obstajal še preden ga je konec 18. oziroma na začetku 19. stoletja zakon opredelil kot najprimernejšo kazen za vse oblike prekrškov. Sam zapor tako ni nič novega, kar je v omenjenem obdobju novega je zaporna kaznovanost, zapor, ki nastane iz disciplinskih mehanizmov v rokah nove razredne oblasti.

Glede nastanka in pomena kaznovanja nam je dosedanji zgodovinski pregled družbenih dogajanj potrdil uvodno tezo o globoki zvezanosti zapora z delovanjem (specifične) družbe, zato ni presenetljivo, da je le-ta kaj kmalu postal samoumeven. Zdi se, kot da je zapor, kot edino možnost kaznovanja, prineslo samo gibanje zgodovine tako: *»Je zaničevanja vredna rešitev, ki pa se ji ne moremo odpovedati.« (Foucault, 1984:228)*

Temeljni razlog za dojetje zapora kot (nekaj) samoumevnega je Foucault pripisal preprosti obliki *»odvzema prostosti«*, t.j. odvzemu dobrine in pravice, ki naj bi v moderni družbi bila univerzalna. Vsi naj bi je namreč bili enako deležni, zaradi česar naj bi tudi njen odvzem vsem enako pomenil. Iz tega stališča se je kazen kakršna je odvzem prostosti zdela egalitarna, zaradi njenega kvantificiranja po časovni spremenljivki, pa tudi nadvse učinkovita.

V industrijskih družbah zapor nastopa kot oblika mezde, kar pa ne vzpostavlja le njegove gospodarske samoumevnosti, temveč tudi konkretno izvaja idejo o poravnavi nastale škode. Zapor s tega stališča prevzema tudi moralno vlogo, saj s tem, ko kršitelja zapre in mu tako odvzame čas, ne le oškodovano žrtev, temveč vso družbo obvaruje pred ponovno kršitvijo. Nastala ekonomsko-moralna samoumevnost kaznovanja, z računanjem kazni v dnevih, mesecih in letih, med prestopki in trajanjem kazni vzpostavlja kvantitativne ekvivalence in s tem utrjuje prepričanje, da bo kršitelj, s tem, ko bo »odsedel« zaporno kazen, »odplačal svoj dolg«.

Samoumevnosti in trdnosti zapora oziroma dejstva, da smo zapor sprejeli kot najbolj civilizirano obliko vseh kazni (Foucault, 1984), ne omogoča samo pravkar navedeni pravno-politični temelj, temveč tudi tehnično-disciplinski temelj, t.j. domnevna ali zahtevana vloga, ki naj bi jo zapor imel kot aparat za tehnično spreminjanje oziroma korekcijo kakorkoli nediscipliniranih posameznikov.

Od začetka 19. stoletja dalje zapor tako ne pomeni le zakonsko zapiranje, ta pravni vidik namreč že od vsega začetka spremlja korekcijski ali disciplinski dodatek, tisto kar označujemo kot »kaznilniško«, polje disciplinskih tehnik v katerem karceralno preseže sodno. Kakor je zapisal Baltard, je naloga te popolne in stroge ustanove naslednja:

»Zapor mora biti izčrpen disciplinski aparat. V več pomenih: ukvarjati se mora z vsemi vidiki posameznika, z njegovim fizičnim urjenjem, delovno spretnostjo, vsakdanjim obnašanjem, moralnim zadržanjem, dispozicijami.« skratka : *» v zaporu lahko vlada razpolaga s prostostjo jetnikove osebe in njegovim časom.«* (Baltard v Foucault, 1984: 231)

V zaporu vse procedure, ki jih najdemo v drugih disciplinskih dispozitivih, jetnika »obdelujejo« z največjo intenzivnostjo, s prisiljevanjem in totalno (pre)vzgojo pa povzročajo popolno rekodiranje njegovega življenja. Tako nastalo stanje Saleclova opiše z naslednjimi besedami: *»Kaznjenec oziroma bodoči rehabilitiranec mora nenehno prisilno delovati. . . , se delovno rehabilitirati. . . , se ukvarjati s prostočasovnimi dejavnostmi, fizično lahko miruje le v nujnih spalnih urah.«* (Salecl, 1988: 67) Spreminjanje zločinca oziroma njegovo poboljšanje ali korekcija se dogajata znotraj zapora, sta torej posledica notranjega učinkovanja inkarceracije, od tod pa tudi dejstvo, da zapor enkrat ali večkrat preseže rob golega odvzema prostosti. Omenjeni presežek je tako posledica samih načel njegovega delovanja (načela osamitve in načela dela), kar pa se še močneje pokaže v zahtevi in njenem postopnem uresničevanju, naj zapor, v kolikor se od njega pričakuje dobro delovanje in učinkovitost pri poboljševalni nalogi, postane instrument za moduliranje kazni, *»aparat katerega naloga je izvrševanje razsodbe in ki ima zato vsaj delno pravico, da tudi sam razsoja.«* (Foucault, 1984:238)

Kazen in njeno izvrševanje, v kolikor naj slednje obdrži svojo korektivno vlogo , ne sme biti »arbitrarna«, določena enkrat za vselej, zaradi česar moderni zakoniki ne zahtevajo le ločevanja med zakonodajno ravno, slednja klasira dejanja in določa zakone zanje, in sodno oblastjo, ki prinaša razsodbe , temveč tudi avtonomijo kaznilniškega sistema. Procedure, ki popravljajo kazen, se namreč dogajajo med njenim potekom, po tem, ko karceralni aparat iz rok pravosodja že prevzame obsojenca, kar pomeni, da *»gre za ukrepe, ki po definiciji lahko nastopijo le po sodbi, nanašajo pa se lahko le na nekaj kar niso kršitve.«* (Foucault, 1984:240)

Ocena kazni sodne instance se potemtakem izkaže kot zgolj nekakšna pred-sodba, to degradiranje pa ustvari prostor, v katerem različne disciplinske tehnike in medicinska znanja oziroma številni strokovni sodelavci in dodatne institucije oblikujejo, pri ocenjevanju in korekciji moralnosti storilca kaznivega dejanja, res najpomembnejšo »kaznilniško sodbo«.

Zapor je kraj, kjer se izvršuje kazen, poleg tega pa je tudi kraj, kjer panoptične procedure, ki v njem dobijo celovito materialno obliko, omogočajo nenehno opazovanje (t.j. nadzorovanje in spoznavanje hkrati) kaznovanih posameznikov. Na osnovi sistema individualizirajočega dokumentiranja¹ ali sistema »moralnega knjiženja« (Foucault, 1984:244), se v njem o jetnikih oblikuje klinična vednost, precej drugačna od zgolj medicinskega poznavanja le-teh, saj njeno bistvo ni v pravnem, temveč v »znanstvenem« okvalificiranju dejanj kot prestopkov, posameznih kršilcev pa kot prestopnikov. Vzpostavljena vednost tako postane tisto regulativno načelo kaznilniške prakse, ki kaznilniški ukrep spremeni v kaznilniško operacijo, s tem hkrati pa v kazenski aparat uvaja določen presežek, novo entiteto. Ta nova entiteta je prestopnik², predstavnik določene vrste anomalije, jedro »nevarnosti« za obstoječo družbo in družbeni red, odvečna oseba (Foucault, 1984), ki se zaradi dodatka kaznilnice, vtihotapi med tisto, ki jo zakon obsoja in tisto, ki ta zakon izvaja. Zapornik je tako oseba, ki jo podvojuje »prestopnikova« individualnost, t.j. zločinčeva »duša«, ki jo kaznilniški aparat kot »novo« aplikacijsko točko kaznovalne oblasti, izdelava kar sam. Med zakon in kršitev uvaja netelesno stvarnost prestopništva, ki pa se kljub vsemu ne pojavi kot kakšen »izrodek« ali odkritje znanstvene racionalizacije. Prestopnik in kaznilniška tehnika sta se namreč pojavila hkrati, tako se od svojega »rojstva« medsebojno dopolnjujeta in skupaj oblikujeta kot tehnološka celota, ki tvori in členi predmet, na katerega se aplicira.

¹Več o tem glej v Foucault, 1984:244-245.

² Prestopnik se po Foucaultu od kršilca razlikuje po tem, da je za njegovo označitev bolj pertinentno njegovo življenje kakor pa njegovo dejanje. Prestopnik torej ni zgolj (odgovoren) storilec svojega dejanja, s svojim prestopkom ga namreč veže cel snop kompleksnih vezi (nagoni, goni, težnje, značaj). Zakonska kazen tako zadeva dejanje, kaznovalna tehnika pa življenje, zato mora v obliki vednosti obnoviti nizkotne in slabe vzgibe posameznika, ter s prisiljevalno prakso spremeniti njegove učinke in zapolniti njegove vrzeli. Kaznilniška tehnika ne zadeva storilca kaznivega dejanja, ampak zločinčovo nagnjenje k zločinu, saj je vsak prestopnik posamezna manifestacija globalnega pojava zločinskosti (povzeto po Foucault, 1984:245-246).

Foucault prestopništvo označi kot »*maščevanje zapora nad pravosodjem*« (Foucault, 1984:248), saj mora pravosodje pri izrekanju rozsodb sedaj upoštevati (t.j. spoznati, oceniti, zmeriti, diagnosticirati, obravnavati), še nastalo »anomalijo«, obliko življenja, za kar pa sodstvo samo ni kompetentno. Zapor torej postaja kraj, kjer se na tihem organizira objektivnostno polje, v katerem kazen brez sramu in na glas deluje kot zdravljenje, rozsodba pa se uvršča med diskurze vednosti.

3. TEORIJE O KAZNOVANJU ali zakaj kaznovati?

K predhodno predstavljenem razvoju institucije kaznovanja so nedvomno bistveno prispevali tudi spopadi oziroma ciklična prevladovanja bolj ali manj različnih pogledov na naravo kazni in upravičenost, kot poudarjajo nekateri teoretiki, celo dolžnost in pravico, do njenega izvrševanja.

V vsej zgodovini človeške družbe je bila kazen poglavitna sankcija zoper storilce kaznivih dejanj, tako je že od nekdanj pomenila eno najznačilnejših sredstev državnosti. Vprašanje od kod izvira pravica države do določanja kazni, je tako staro prav toliko kot je staro samo kazensko pravo, dejstvo pa je, da so pri odgovarjanju na to vprašanje, zakonodajalčeva in pravosodna merila, vseskozi bila »ovirana« in omejevana s strani različnih filozofskih, moralnih in svetovnonazorskih stališč.

Pri pregledu teoretičnih izhodišč se bomo zato omejili le na pravni temelj kazni¹, t.j. na teoretična izhodišča, ki so prispevala k razvoju pravnodržavno utemeljene, bolj ali manj potrebne reakcije zoper kriminaliteto.

¹V pravnem smislu se kazen lahko definira kot

a) postopek s katerim se namerno povzroča zlo, b) nekemu, ki je storil prestopok(kaznivo dejanje) c) zato, ker je prestopok (kaznivo dejanje) zagrešil d) pri čemer je tisti, ki to zlo povzroča, človek ali skupina ljudi, ki e) so pristojni, da to počnejo
(povzeto po Primorac, 1978:12).

Na vprašanje od kod izvira in na čem temelji pravica države, da določa kazni, so se v različnih obdobjih razvoja posamezne družbe, oblikovala različna stališča. Kljub njihovi raznolikosti jih, glede na njihove temeljne znake in izhodišča, lahko razvrstimo v naslednje štiri kategorije:

- 1) Metafizične ali idealistične teorije
- 2) Teorije družbene pogodbe
- 3) Pravno-normativne teorije
- 4) Sociološke teorije

Več o teorijah kaznovanja glej L. Bavcon in A. Šelih, 1999:304-305.

Pravni temelj kazni je usmerjen na upravičenost kazni, medtem ko je vprašanje namena kazni povezano z različnimi cilji, ki jih posamična družba in njen pravni red poskuša doseči z njeno uporabo. Na osnovi navedene distinkcije v grobem kaznovalne teorije lahko razdelimo na dve poglavitni skupini, t.j. absolutne (tudi retributivne) teorije in relativne (oziroma utilitaristične) teorije. Skoraj nesmiselno je poudarjati, da se pogledi na upravičenost kaznovanja prvih močno razlikujejo od drugih, zanimivo pa je, da prihaja do različnih utemeljevanj teoretičnih izhodišč, tudi znotraj posamezne skupine. V nadaljevanju se bom omejila le na skupne značilnosti bodisi utilitaristov bodisi retributivistov, tiste, ki prve ločujejo od drugih.

3.1. RELATIVNE TEORIJE

Čas po drugi svetovni vojni je bil čas premišljevanj o pravkar prestanem trpljenju in hkrati čas resničnih prizadevanj, da se grozote v bodoče ne bi ponovile. Dvajseto stoletje tako s seboj ne prinaša le razmeroma nemotenega znanstvenega raziskovanja in od tod razvoja psihologije in medicine oziroma psihiatrije, temveč tudi povsem specifične, času in okoliščinam prilagojene poglede na idejo in prakso kaznovanja.

Oblikovale so se relativne teorije, katerih skupni imenovalec je utilitarizem, tretmanska ideologija pa njihova najizrazitejša smer, ki je vse do srede sedemdesetih let krojila poglede na funkcijo kazenskih sankcij in tako prispevala tudi k njihovem oblikovanju. Zagovorniki tovrstnih teorij kaznovanje opravičujejo s svojim prepričanjem v pozitivno moč kazni. Mnenja so namreč, da se s kaznijo lahko in mora doseči nek namen, koristen bodisi za družbo v celoti (kazen kot *generalna prevencija* oziroma preprečevanje kriminalitete na splošno) bodisi za posameznika, ki ga s kaznijo poskušamo prevzgojiti¹ in ga tako onesposobljenega prilagoditi »normalnemu«, t.j. »poštenemu« okolju. Kazen ima smisel le glede na prihodnost- *punitur ut ne peccetur* - saj si s kaznijo bodisi z zastraševanjem potencialnih prestopnikov bodisi s spreminjanjem vedenja tistega, ki je prestopek že zagrešil, pristojni organi prizadevajo, da se prestopek v prihodnje ne bi več ponovil.

¹Dr. Ana Krajnc v tem oziru opozarja, da je bolj primerno kot o prevzgoji govoriti o do-vzgoji. Vzgoja je namreč proces, ki se z različno intenzivnostjo odvija skozi vse človekovo življenje, od tod pa negativni prizvok pojma prevzgoja. Slednji namreč kaže na tendenco, da želimo človeka narediti drugačnega, v osebnosti zapornika pa opazimo izrazit deficit. V razvoju njegove osebnosti torej obstaja primanjkljaj določenih lastnosti, zato ne moremo pričakovati, da bodo slednje zaživele v ravnovesju človekove osebnosti. Najprej je namreč potrebno »ustvariti« osnovo za njihov nastanek. (povzeto po Zorc, 1993:62).

Oblikovanje temeljnih metod tretmanske ideologije² so spodbujale tako ideje splošnega humanizma kot tudi razvoj naravoslovnih znanosti, resnici na ljubo, pa se je velik del tretmanskih oblik (npr. psihokirurgija, narkoanaliza in vse vrste medikamentozno averzivnih terapij) izrodilo v zlorabo oblasti in znanosti. Z namenom prekrivanja takšne zlorabe in krutosti ravnanja z kaznjenci je med drugim »oblast« poskrbela z leposlovjem, s katerim je pojme za ljudem razumljive posege nadomestila s tujimi izrazi. *»Elektrošoke je tudi v slovenskem jeziku zamenjala elektrokonvulzivna terapija-kot bi šlo za zdravilno masažo v toplicah.«* (Petrovec, 1998:44)

V tretmanski ideologiji je prevladovala medicina, zaradi česar so tretman kmalu začeli enačiti z medicinskim posegom, kot je prepričan Milčinski, pa je takšno enačenje povsem opravičljivo. Po podatkih, ki jih je zbral, so med leti 1960 in 1980 namreč, na več kot 20.000 ameriških zapornikih delali medicinske poskuse, katerih del s prevzgojo nedvomno ni imel nikakršne povezave (Milčinski, 1982:197).

Takšni in podobni terapevti so svoje početje opravičevali z obsojenčevim privoljenjem, vendar pa je takšen argument zelo šibak že zato, ker obsojenec ujet v kolesje pravosodnega sistema nima svobodne volje, kakršno ima svoboden človek. Zagovorniki retributivne teorije tako ugotavljajo, da je osrednja težava utilitaristov najprej v tem, da dosledno sledenje nekemu koristnemu namenu, opravičuje tudi kaznovanje nedolžnega (tako je v primeru zastraševanja potencialnih kršilcev), po drugi strani, pa spreminjanje, kot druga funkcija kazni, meri na kaznovanje slabih, ne pa nujno tudi krivih. Poboljšanje storilca implicira nedoločeno trajanje kazni, tako je prestajanje kazni časovno odvisno od predstav in »veselja« psihologov oziroma pristojnih organov družbenega nadzora.

Kot so prepričani zagovorniki retributivizma, je tretmanska ideologija vprašljiva že iz stališča spoštovanja človekovih pravic in dostojanstva, poleg tega pa ji njeni kritiki očitajo, da ni uspela rešiti problema kriminalitete. V začetku sedemdesetih let je tretmanska ideologija tako bila obsojena na poraz.

²Temeljne metode tretmanske ideologije (medicinska oziroma kirurška, psihološka in socialna), se po svojem odnosu do človeka sicer zelo razlikujejo med seboj, vse pa družijo koncept prilagajanja posameznika družbenemu okolju. Več o metodah tretmana glej v Petrovec, 1998:19-24.

3.2. ABSOLUTNE TEORIJE

Zatonu tretmanske ideologije oziroma utilitarističnih pogledov na moralno opravičenost kaznovanja, je sledilo obdobje ponovne afirmacije *retributivnih teorij*. Očitna nemoč številnih tretmanskih programov v boju zoper kriminaliteto, je že nekaj let krepila prepričanje zagovornikov absolutnih teorij, da je v »starih« teoretičnih izhodiščih mogoče najti še marsikatero, tudi za današnji čas aktualno spoznanje. V zgodnjih sedemdesetih letih je oživel zanimanje za klasične retributivne doktrine, tako večina argumentov, v prid *teorijam pravičnega kaznovanja*, izhaja prav iz Kantove oziroma Heglove teorije kazni.

Filozofska izhodišča *absolutnih teorij* izhajajo iz predpostavke o človeku kot bitju, ki se svobodno odloča za kaznivo dejanje, takšni odločitvi pa mora nujno in logično slediti kazen. Slednjo pristaši absolutnih teorij pojmujejo kot pravično povračilo za storjeno zlo. Le s kaznovanjem oziroma retribucijo, kot njegovo utemeljitvijo, je namreč mogoče ponovno vzpostaviti porušeni moralni red. S tega stališča, moramo kaznovanje razumeti, kot pozitivno moralno dolžnost vsake kulturne države.

Razlog za uporabo kazni je lahko samo v storjenem kaznivem dejanju – *punitur quia peccatum est* -, in prav v tem je odlika retributivne teorije. V nasprotju z utilitarističnimi teorijami, ki očitno ne upoštevajo specifičnega moralnega in pravnega konteksta kazni, namreč retributivna teorija storilca obravnava kot zrelega, razumnega in odgovornega subjekta pravic. V njem skratka prepozna človeka in njegovo osebnost. Ne degradira ga na raven otroka ali divje zveri, ki ji z vklepanjem v verige, zapiranjem v kletko ali celo z odvzemom življenja, preprečimo vedenje, ki ga ne želimo, temveč mu kazen priznava kot pravico. S prestajanjem kazni se delinkvent osvobaja svojega delikta. Potem, ko je kazen dosojena in izvršena, je z zakonskega vidika namreč stanje takšno, kot da se zločin sploh nikoli ne bi zgodil (Primorac, 1978:44-47).

Pristaši retributivne teorije kaznovanje nadalje opravičujejo z vzdrževanjem sistema pravic, kar je možno le z uporabo sile, pri čemer je najbolj smotno slediti »talionskemu načelu«. »Pravica je dosežena le, če obstaja sorazmerje med storjenim dejanjem in kaznijo: oko za oko in zob za zob.« (Primorac, 1978: 177)

Kot smo že predhodno zapisali, daje zločin moralno pravico za kaznovanje, višino kazni pa je kljub vsemu potrebno odmeriti po utilitarističnih merilih. Na povzročeno zlo je namreč potrebno odgovoriti s pravično odmerjenim zlom. Kot je prepričan Primorac, je vse, kar pri tem potrebujemo, sestava dveh lestvic: lestvico možnih prestopkov, urejenih po teži in sicer, od najlažjih do najtežjih, in lestvico mogočih kazni, prav tako urejenih po teži. Potrebna je le še koordinacija teh dveh lestvic, kar pa je tehnična naloga, lastno moralno prepričanje in zdrav razum (Primorac, 1978:106-107).

Kljub poskusu uravnovešenosti med zločinom in kaznijo, pa so zagrizeni retributivisti prepričani, da je povzročanje zla (t.j. kaznovanje) v ustreznih okoliščinah dobro že samo po sebi. Pri trpljenju vztrajajo zaradi trpljenja samega, saj je zaščita skupnosti zanje edini kriterij odločanja, kaj storiti z delinkventom. Ne zanima jih, kaj se z njim ali njegovo družino dogaja pred in po izvršitvi kazni, zaradi česar bi jim opravičeno lahko očitali »hladnokrvnost«, in barbarsko maščevalnost, vendar pa, kot poudarjajo, med kaznijo in maščevanjem obstaja razlika. Kazen je povračilo prizadete splošne volje, zakona in skupnosti, ne pa prizadetega posameznika. Če pa se kljub temu kazen iztrga iz svojega etičnega konteksta in prikaže kot golo sredstvo, potem je treba vsako takšno kazen, ki jo država izreče, z moralnega vidika zavreči kot nekaj nedopustnega, nemoralnega in gnusnega (Primorac, 1978:45-46).

Prepričanje utilitaristov oziroma zagovornikov tretmanske ideologije, da je s kaznijo (zapiranjem) mogoče pozitivno vplivati na (zaprtega) storilca kaznivega dejanja, se je izkazalo za pravo iluzijo, za nič manjšo iluzijo, pa se ni izkazalo niti prepričanje retributivistov. Čeprav lahko soglašamo s Foucaultovo tezo, da je smisel kaznovanja v nadzorovanju posameznikov in v ekonomskih koristih sistema (Foucault, 1984), pa takšne razmere niso posledica utilitarizma, temveč imanentne nagnjenosti k zlorabi oblasti. Prav naivno je torej pričakovati, da bo že sam zasuk v konceptu kazni odpravil kriminal in kaznovanje oziroma nagnjenost k zlorabi oblasti, da je temu tako, pa nam potrjuje tudi realnost. V zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja so retributivne teorije, bolj kot marsikatero druge, napolnile zapore in ponekod celo povzročile gradnjo novih.

3.3. ISKANJE POMIRITVE

Po pravkar navedenih značilnostih posameznih teorij, je med utilitaristi in retributivisti oziroma neoklasičnimi misleci, zaradi »preozkosti«¹ pogledov na problematiko o opravičenosti kaznovanja, nastal navidezno nepremostljiv spor. Če prvi drugim očitajo barbarstvo, zaradi nizkotnih maščevalnih nagibov, ki usmerjajo kaznovanje, drugi prvim očitajo oportunistem. Utilitaristi namreč, z namenom generalne prevencije, žrtve izbirajo tudi med nedolžnimi.

V pretiranem navdušenju pa zagovorniki ekskluzivnih pogledov skoraj praviloma prezrejo nekatera dejstva, ki bi sicer lahko ogrozila njihove argumente. Sedanje kaznovanje je tako utemeljeno na domnevi, da so naša moralna prepričanja skladna in skozi čas nespremenljiva, ta domneva pa je seveda napačna. Že same razprave o namenu kaznovanja, njegovem utemeljevanju in potrebnih reformah, namreč odsevajo znatno različne etične poglede ljudi, nedosledna stališča, ob različnih priložnostih ali celo v istem trenutku, pa so pogosta »šibkost«¹ celo ene in iste osebe. Ne samo zaradi skušnjave, v kateri se znajdemo, kadar smo s storilcem v osebni odnosu, temveč tudi zato, ker so vzroki za dejanja storilcev prezapleteni, da bi o njih lahko bili prepričani. Iskati vseobsežno utemeljevanje za vsa upravičena kaznovanja, se izkaže kot *non sense*, jalovo početje, saj univerzalne resnice in odgovori, zaradi pravkar navedenih razlogov, nikoli niso brez pomanjkljivosti.

Vsaka družba ima svoj vrednostni sistem, prav zaradi tega, pa ima tudi vsaka družba sebi lastno kaznovalno politiko. Kar je za pripadnika rimo-katoliške vere že zadosten razlog za kaznovanje, je tako za humanista ateista lahko povsem nepomembno.¹

¹ Današnja cerkev je formalno ločena od države, kljub temu pa ji s svojimi moralnimi normami in vrednostnimi sistemi, preko konkordatov, uspeva vplivati na inkriminacijo določenih dejanj in na izbiro ustrezno strogih kazni zanje. Eno temeljnih vprašanj do katerih cerkev, vse do današnjih dni goji zelo odklonilen odnos, je vprašanje splava in kontracepcije. Ob neupoštevanju, celo zavračanju ocene, da nekontrolirana rast prebivalstva v prihodnosti lahko povzroči splošno pomanjkanje, cerkev splav označuje kot gnusen, nedopusten zločin. Takšno dojemanje pa (presenečeno) odkrijemo tudi v povsem strokovni literaturi, npr. v obsežni knjigi z naslovom *Medicinska etika in deontologija (dokumenti s komentarjem)* iz leta 1993. V komentarju k stališčem o načrtovanju družine (21. in 23. skupščina Svetovnega zdravniškega združenja v Madridu (1967), v Parizu (1969) in 35. skupščini SZZ v Benetkah (1983)) lahko preberemo, da je splav, sredstvo populacijske politike najbolj nerazvitih držav, slovenska ustava, ki pravico do splava uzakonja, pa s takšnim zakonom, našo državo potiska na raven tretjega sveta (Dolenc, 1993: 68). Odklonilen odnos do družine, bodisi s stališča intimne skupnosti bodisi v okviru načrtovanja demografske politike, pa lahko zasledimo tudi v komentarju k *deklaraciji o terapevtski prekinitvi nosečnosti*. V slednjem Dolenc ugotavlja, da je v praksi in ustavi Slovenije (55. člen) , kljub sprejetim »ustreznim«¹ smernicam Nacionalnega zdravniškega združenja, v veljavi ostal najbolj barbarski način načrtovanja družine – splav (Dolenc, 1993:72).

Pozornejše branje predhodno navedenih značilnosti relativnih oziroma absolutnih teorij nas privede do nekaterih, morda še pomembnejših spoznanj. Slednja namreč razkrivajo njihovo neosnovanost in zato pomanjkljivost njihovih nasprotij.

Najprej je tako potrebno prepoznati in upoštevati razliko med utemeljevanjem zakonodaje in utemeljevanjem posamičnega dejanja znotraj iste zakonodaje. Na eni strani imamo namreč storilca, ki je kaznovan zaradi kaznivega dejanja storjenega v preteklosti, na drugi strani pa imamo sistem kaznovanja sam po sebi, ki si prizadeva obvarovati družbo. Opraviti imamo torej z dvema povsem ločenima, pa vendar dopolnjujočima sistemoma. Dejanje sodnika in porote namreč ustreza retributivnemu pogledu, tisto kar stori zakonodajalec, pa je utilitaristično.

»Pravilno« razumevanje utilitarizma in retributivizma nam nadalje razkriva, da teoriji odgovarjata na različni vprašanji. Utilitarizem se tako izkaže za moralno doktrino, ki odgovarja na vprašanje, kdaj naj (moralno) kaznujemo, torej, katera dejanja so kazniva, retributivizem pa za logično doktrino, ki odgovarja na vprašanje, kdaj, t.j. v katerih posamičnih primerih, (logično) lahko kaznujemo.

V nadaljevanju pričujočega diplomskega dela bom pokazala, kako pomanjkljivo, pristransko in napačno dojetje vloge kaznovalnega aparata, vpliva na prepričanje o njegovi neučinkovitosti. Zaradi takšnega prepričanja se govorjene in pisanje o krizi kaznovalnega sistema namreč izkaže kot problematično.

4. KRIZA KAZNOVALNEGA SISTEMA

Pričujoče poglavje o ničkolikokrat omenjeni temi (krizi kaznovalnega sistema) sledi kot nekakšen epilog obsežnemu zgodovinskemu pregledu, s katerim smo pokazali na časovno in prostorsko, skratka, družbeno pogojenost kriminalitete¹. Dejstvo je namreč, da se o domnevni krizi, s skoraj istimi formulacijami², govori že najmanj sto petdeset let, torej prav toliko, kolikor je »stara« zaporna kaznovanost, kljub ostrim in raznolikim, včasih tudi vsebinsko medsebojno izključujočim kritikam, pa kaznovanje še danes ostaja zelo trdna in globoko ukoreninjena družbena institucija in vsaj za enkrat ni nobenega indica, da bi se ji katera država nameravala odreči. Trdovratnost institucije kaznovanja nas tako navaja na sklep, da je diskurz o njeni neuspešnosti v večji meri posledica nezadostnega, pomanjkljivega ali celo napačnega razumevanja (družbene) vloge kaznovanja oziroma zavestnega neupoštevanja nekaterih realnih dejstev.

¹Kriminaliteta - socialnopatološki pojav, tudi »zločin« in »hudodelstvo« (Jager, 1998:71) ali »skupek vseh tistih ravnanj ljudi, ki napadajo in ogrožajo človekove temeljne vrednote, kot so njegovo življenje in telesna nedotakljivost, njegove svoboščine in pravice, njegovo premoženje in varnost, kakor tudi temeljne družbene vrednote, kot so družbena ureditev, varnost države in njene najpomembnejše institucije; . . .« (Bavcon in Šelih, 1999: 34)

V svojih konkretnih pojavnih oblikah je kriminaliteta tako heterogena množica dejanj in vedenj, ki v danih razmerah neke države štejejo za najbolj škodljiva in antisocialna, glede na potrebo po njihovem kaznovanju pa jih kljub temu lahko razdelimo na dve večji kategoriji dejanj:

1) dejanja, ki so »mala in se«, zlo samo po sebi, ali dejanja, katerih nevednost in nevarnost je očitna, tako potreba po njihovem kaznovanju izhaja že iz soglasja določene družbe

2) dejanja, ki jih označujemo z »mala prohibita« ali prepovedana zla, ki jih kot kazniva ocenjuje pristojni zakonodajni organ, torej gre za dejanja, ki pomenijo kršitev zakona

Kljub navedenemu razločevanju pa kriminaliteta ni le statistični seštevek posameznih kaznivih dejanj, temveč je poseben družbeni pojav, na kar nas opozarjajo naslednja dejstva;

1) storilci kaznivih dejanj so v konfliktu z državo kot nosilcem kazenske represije, ki tovrstna dejanja preprečuje in zatira;

2) kriminaliteta je rezultat najglobljih in najbolj trdovratnih družbenih protislovij, ki so gibalna sila družbenega razvoja in hkrati vzrok značilnih družbenih pojavov kot so človekova odtujenost, razredna razcepljenost, različne diskriminacije ljudi in družbenih skupin;

3) kriminaliteta se giblje po svojih lastnih notranjih zakonitostih, ki nastajajo kot odsev splošnih družbenih gibanj in procesov. Statistično pomembne spremembe kriminalitete in njenih posameznih »delov« tako pomenijo spremembe globalnih družbenih odnosov oziroma okoliščin. (povzeto po Bavcon in Šelih, 1999: 34-36)

²Trditev, da je kaznovanje v krizi se opira predvsem na nekatere očitne negativne učinke, ki nastajajo in se kontinuirano ponavljajo skozi ves zgodovinski razvoj zaporne kaznovanosti, strnemo pa jih lahko v naslednjih šestih točkah:

1) zapor ne zmanjšuje obsega kriminalitete: lahko jih pomnožimo ali spremenimo, kljub temu pa bo število kaznivih dejanj in njihovih storilcev ostalo bolj ali manj nespremenjeno ali pa se bo celo povečalo;

2) zapor povzroča povratništvo: ko je obsojenec izpuščen iz zapore, je verjetnost, da se vanj vrne, večja, kot je bila pred začetkom prestajanja kazni; precejšen del zapornikov so nekdanji jetniki, torej povratniki;

3) zapor s specifičnim načinom življenja oziroma administrativnega režima, ki so mu podvrženi zaporniki in, ki zbuja sovraštvo do oblasti, producira prestopnike;

4.1. PROBLEMI DEFINICIJ IN POJMOVANJ

Objekti nadzorovalnih institucij (norci, zločinci ali kakorkoli deviantni posamezniki) v sleherni družbi in času sami (re)producirajo resnično polje v katerem disciplinski mehanizmi lahko delujejo, to pa nas pripelje do spoznanja, da so definicije teh objektov, pa tudi tehnik, ki se nanje aplicirajo, zelo »raztegljive«, saj se njihovo dojetje skozi zgodovinska obdobja spreminja. Kakor ugotavlja avtorica knjige s precej pomenljivim naslovom »Disciplina kot pogoj svobode«, ti objekti, pa tudi sredstva, ki jih »obdelujejo«, svoj pomen dobijo šele iz simbolizacije realnega.

»Če pravimo, da predstavljajo objekti sodobnih nadzorovalnih institucij (npr. otrok, norec, zločinec, . . .) lacanovsko realno, želimo s tem poudariti, da ti objekti, kolikor so vselej neka travmatična točka, dobijo pomen šele iz simbolizacije. Toda sam način simbolizacije nikakor ni vpisan v samo realno, temveč je vselej radikalno kontingenten. Tako se drugačen odnos do kriminala ne oblikuje zaradi neke notranje resnice kriminala ali zaradi tega, ker je v nekem naključnem trenutku postal tako neznosen, da je družba začutila njegovo nevarnost in zato spremenila kaznovalne tehnike, temveč v nekem naključnem trenutku, ko je dan nek referenčni okvir, polje ideološkega kriminalu pripiše skrajno nevaren pomen. Nevarnost tako ni vpisana v realno (kriminal), ampak je posredovana s simbolno mrežo.« (Salecl, 1991:18)

Ali kot ugotavlja Zupančič: *»Ker je etična, moralna ali pravna norma v primerjavi z naravnim zakonom tako kr(u)šljiva, etični, moralni ali pravni zakon nima (tiste za naravni zakon samodejne) obstojnosti. Treba ga je šele z zavestno človekovo akcijo (sankcijo) od vzunaj vzdrževati.« (Zupančič, 1990:9)*

Čeprav sodobne družbe nadzorovanja svojo pristnost in dejavnost opravičujejo kot potrebo, ki izhaja iz same narave zločina in njegove družbene nevarnosti, nas navedena citata opozarjata, na večkrat prezrto dejstvo, o odvisnosti pomenov posameznih kategorij od čistega naključja oziroma trenutka, kraja in akterjev, ki ga strukturirajo v simbolni univerzum.

4) zapor omogoča in spodbuja organiziranje subkulturnega okolja in prestopnikov, ki so med seboj solidarni, razmeščeni v hierarhična razmerja in pripravljani na marsikatero prihodnje sodelovanje, zaradi česar je zapor svojevrstna *»kasarna zločina«*

5) razmere v kakršnih se znajdejo izpuščeni zaporniki (težave pri iskanju zaposlitve, pri reševanju stanovanjskega problema, sklepanju novih poznanstev, . . .), jih nemalokrat usodno obsojajo na povratništvo;

6) zapor ustvarja zapornike tudi posredno, saj v bedo potisne celo prestopnikovo družino, ki si je zato mnogokrat prisiljena poiskati sredstva za preživljanje na ilegalen način (povzeto po Foucault, 1984:261-264).

Lahko bi torej sklenili, da so definicije oziroma pomeni »situacijski«, pri čemer pa je njihovo razumevanje in vrednotenje, skratka samo oblikovanje, specifično tudi glede na to, katera družbena skupina ima nadzor in moč, da z namenom varovanja svojih interesov, doseže interpretacijo določenih norm, ki v dani družbi potem veljajo za splošno veljavne. Na slednje nas opozori tudi Nietzsche, ko v etimološkem oziru, v različnih jezikih, odkriva pomen in izvor nasprotja »dobro« - »slabo«, pri tem pa pri vseh odkrije enako pojmovno preobrazbo. *»Patos imenitosti in distance, kot sem dejal, trajajoč in dominirajoči skupni in temeljni občutek višje, vladajoče vrste v odnosu do nižje vrste, do tistega »spodaj« - to je izvor nasprotja »dober« in »slab«.*« (Nietzsche, 1988:217) pri čemer se je pojem »dober« v pomenu »duševno-imeniten«, »plemenit«, »duševno-omikan« in »duševno privilegiran«, po nekakšni nujnosti razvil iz temeljnih pojmov »imeniten« in »plemenit« v stanovskem pomenu, vzporedno temu, pa je vedno potekal tudi razvoj, ki je »navaden«, »prostaški« in »nizek« končno predelal v pojem »slab«.

»Zato temeljno družbeno in politično vprašanje ni v tem, kako in s kakšnimi sredstvi spraviti s sveta te pojave, temveč v tem, kako zagotavljati znosno koeksistenco med ljudmi in kako zagotavljati ravnotežje med človekovo svobodo in tisto mero nasilja, ki je za varstvo te svobode tudi potrebno.« (Bavcon in Šelih, 1999: 37)

Navedeno nam pokaže, kako zagovorniki kritik, ki povečini poudarjajo le pragmatično neuspešnost oziroma neučinkovitost kaznovanja, pri svojem sklepanju izhajajo iz *» praviloma neproblematizirane podmene, da je (oziroma mora biti) kaznovalni aparat predvsem sredstvo za doseganje določenih kriminalnopolitičnih ciljev, se pravi sredstvo za nadzorovanje kriminalitete.«* (Kanduč, 1993:339) Kriminaliteto tako napačno dojemajo kot problem izključno kaznovalnega aparata, zaradi česar, bi ga po njihovem mnenju moralo odpraviti že samo ustrezno delovanje le-tega.

Nasprotno s takšnimi pričakovanji, podatki in študije kažejo, da kriminaliteta v svetu in pri nas, ne le narašča, temveč se pojavlja v novih oblikah in razsežnostih (npr. Šelih, 1995:12), takšno realnost pa kritiki institucije kaznovanja »izrabijo« kot utemeljitev svoje zahteve po njeni nadomestitvi oziroma prenovi in izboljšanju.

Njihova ocena neuspešnosti kaznovanja se kot napačna ali pomanjkljiva in vprašljiva pokaže predvsem zato, ker:

- 1) ne upošteva dejstva, da temeljne določevalnice kriminalitete koreninijo v ekonomskih, političnih in kulturnih procesih;
- 2) o neuspešnosti kaznovalnega aparata sklepajo zato, ker mu pripisujejo napačen in nerealen cilj saj, kot bomo videli v nadaljevanju, ostaja »odprto« vprašanje tudi o tem, koliko in do kakšna mere je pristojnim organom in institucijam dejansko v interesu, da problem kriminalitete odpravijo;
- 3) pri poudarjanju neučinkovitosti mehanizmov družbenega nadzora, med katerimi je tudi kaznovalni aparat, ne upoštevajo dejstva, a) da je kriminaliteta, kljub svojemu naraščajočemu obsegu, prej izjema kot pravilo, skratka redkokoli dogodek v življenju večine posameznikov, saj kazniva dejanja merimo na 100.000 prebivalcev in b) da je kaznivo dejanje velikokrat povsem »racionalno« ali bolje »logično« sredstvo za potešitev človekovih egoističnih in nenasitnih želja. Človek namreč nima nikakršne »prirojene zavore«, ki bi mu tako dejavnost v škodo drugih preprečevala.

4.1.1. PROBLEM DEFINIRANJA KAZNIVEGA DEJANJA

Vsa nevarna in protipravna dejanja za katera zakon v 7. členu Kazenskega zakonika RS določa znake in kazni, veljajo za kazniva, v slovenskem pravnem sistemu pa predstavljajo le eno od kategorij kaznivi ravnanj¹. Izbor iz množice negativnih človekovih ravnanj in njihova razglasitev za kazniva, je v pristojnosti zakonodajnega organa (Državnega zbora RS) pri čemer pa slednji nima povsem »prostih rok«.

¹Kazniva ravnanja so vsa, v določeni družbi negativno ocenjena dejanja, ki štejejo za kaznivosti vredna, med seboj pa se razlikujejo 1) po svoji škodljivosti oziroma nevarnosti z pravno zavarovano dobrino, vrednoto ali interes določene družbe (*kvantitativni vidik razvrščanja*), pri čemer je relevantna tudi njihova pomembnost, 2) ter dejanskim ogrožanjem in morebitnim poškodovanjem zavarovanega (*kvalitativni kriterij*)
Poleg kaznivih dejanj sodijo med kazniva ravnanja slovenskega pravnega sistema še naslednje kategorije:

- 1) *disciplinski postopki oziroma kršitve delovnih obveznosti*
- 2) *prekrški*
- 3) *gospodarski prestopki*

(povzeto po Bavcon in Šelih, 1999:45-51).

Namreč, v demokratičnem družbenem sistemu in v bran pred raznovrstnimi obsodbami (tudi drugih držav in mednarodne skupnosti), mora pri svojem izboru upoštevati še moralne norme, stopnjo in standard kulturnosti in civiliziranosti, pod katero ne sme nobena država, in kar je najbolj problematično, upoštevati mora tudi ocene in poglede javnega mnenja. Različni vidiki, ki jih tako mora pri svojem delu upoštevati zakonodajni organ, v sodobni družbi povzročata nekakšno inflacijo dejanj, ki so razglašena za kazniva, ali kot nastalo situacijo opiše Petrovec: *»Živimo v svetu, ki postaja vse bolj kaznovalen. . . Marsikomu, ki ima moč in oblast, se zdi potrebno izreči hudo kazen za razmeroma majhen greh.« (Petrovec, 1998:9)*

V svojem delu *»Kazen brez zločina«*, ki z ozirom na realnost, vse bolj izgublja metaforični prizvok, tako Petrovec zaskrbljeno ugotavlja, da v današnji družbi bolj kot sam pojav kriminalitete narašča nestrpnost in nasilje nad delinkventi oziroma težnja po večji represiji nad njimi, kar pa se po Durkheimovem prepričanju zgodi takrat, ko je dejanj, ki so predmet ostre kolektivne obsodbe manj kot v preteklosti.

»Včasih so bila nasilna dejanja nad posameznikom pogostejša kakor danes, ker je bilo spoštovanje človekovega dostojanstva slabotnejše. Vzporedno z njegovo krepitvijo so tovrstna kazniva dejanja postajala redkejša, vendar pa so hkrati vstopila v kazensko pravo številna dejanja, ki so prizadevala to občutje, čeprav v preteklosti niso bila kazensko preganjana.« (Durkheim, 1999:73)

Dogaja se namreč, da se s časom moč kolektivne zavesti poveča do takšne mere, da v ljudeh presahne želja po določenih vedenjskih vzorcih. Temu posledično javno mnenje postane občutljivejše do dejanj, ki so, v odnosu do opuščenihi vedenjskih vzorcev, v preteklosti bila dojeta in ovrednotena zgolj kot moralne napake.

K zmotnemu dojemanju nekega dejanja kot kaznivega nas napeljuje že sama zakonsko opredeljena škodljivost slednjega oziroma sam zakonski sistem, ki spodbuja in krepi prepričanje *» . . . , da so edinole zakonsko določena kazniva dejanja nekaj, kar nas zares ogroža in terja zato ustrezen nadzor.« (Reiman v Kanduč, 1994:275)*

Najprej moramo upoštevati, kar smo sicer že predhodno izpostavili, da »kaznivost« ne označuje empirične, čutno zaznavne lastnosti nekega ravnanja, prav tako kot tudi škoda, ki jo nujno implicira pojem »zločin« ali »hudodelstvo«, ni objektivna kategorija oziroma zaznavno materialno dejstvo, saj se slednja nanaša le na grožnjo ali dejansko poškodbo splošno veljavne dobrine, vrednote ali interesa določenega subjekta vrednotenja in je torej zgolj pripisljiva značilnost ravnanja. Kaznivost tako predpostavlja zgolj potrebo po odzivu na določeno protipravno dejanje oziroma potrebo po kaznovanju njegovega storilca. Opraviti imamo torej z normativnim momentom, pri čemer pa je norma, ki pristojnemu državnemu organu narekuje, naj na določeno kršitev zakona odgovori s kazensko sankcijo, lahko dejanska t.j. pozitivnopravno veljavna ali uzakonjena, lahko pa je tudi samo virtualna. Takšno normo priznava le subjekt vrednotenja, kar pa je še bolj pomembno, ne priznava je zakonodajalec oziroma vlada.

Zveza med zločinom in kaznijo, zaradi navedenega, v današnji družbi postaja vse manj nujna, kar se nemalokrat pokaže tudi v praksi. Dogaja se namreč, da (npr.) subjekt vrednotenja odkrije zločin, vendar pa krivca, ki ga je zagrešil, kljub »zasluženi« kazni oziroma pravni upravičenosti do njene izvršitve, ne kaznuje, tako se tudi država ne odziva na določena, z ozirom na kvantitativno in kvalitativno razsežnost njihove protipravnosti, zelo krivična dejanja.

Predvsem po zaslugi države in njenega bolj ali manj strogega odzivanja na določena kazniva dejanja, pa tudi po zaslugi zakonodajnega organa, ki iz množice negativnih ravnanj izbere tista (za)res kazniva, današnja javnost o kriminaliteti razmišlja kot o pojavu ». . . , ki simbolizira nekaj najbolj »škodljivega« in zatorej »nevarnega« saj – virtualno ali dejansko – ogroža oz. prizadeva najbolj dragocene človekove vrednote in dobrine.« (Kanduč, 1993:14)

Kaznovalni aparat je zato večinoma usmerjen proti ulični kriminaliteti oziroma kaznivim dejanjem značilnim predvsem za predstavnike delavskega razreda. Kazniva dejanja kakršna so ropi, tatvine, posilstva in umori, niso le vidna in očitna, temveč se statistični podatki o slednjih redno uporabljajo tako v javnih občilih kot tudi v političnih debatah, kar po eni strani krepi predstavo o idealnotipičnem hudodelcu, ki izhaja iz najnižjih plasti družbenega stratifikacijskega sistema, po drugi strani pa odvrta pozornost javnega mnenja od dejanj, ki bi jih, glede na povzročeno škodo in število žrtev, z največjo upravičenostjo označili kot kriminalna².

Zaradi značilnosti (vidnost, očitnost) konvencionalnih kaznivih dejanj je zoper njihove storilce, ki naj bi po opisani predstavi bili pripadniki delavskega razreda, mogoče v vsakem trenutku usmeriti neodobravanje in ogorčenje oziroma vse agresivne impulze in podobna reaktivna čustva, kar izkoristi tudi država, ko bojuje v imenu zagotavljanja reda in zakonitosti, nad sicer težko obvladljivo množico, poostri formalni nadzor in policijsko represijo.

Pozornost javnega mnenja je tako usmerjena na storilce bagatelnih kaznivih dejanj, kar pa ne ustvarja le vtisa, da so kazniva dejanja članov vladajočega razreda redkost, temveč tudi odvrta pozornost od pojavov, ki jih v kapitalistični družbi povzročajo »*strukturno nasilje*«.

²Tako je kritična kriminologija v poznih šestdesetih letih pod vprašaj postavila realno škodljivost konvencionalne kriminalitete oziroma kriminalitete modrih ovratnikov in pri tem poudarila, da edini »pravi« in neprimerno bolj škodljivi zločini niso kazniva dejanja delavskega razreda, temveč ravnanja nosilcev politične in ekonomske moči, ki pa v večji meri, zaradi pomanjkljive ali zgrešene predstave javnosti o posledicah, ki jih povzročajo, in nedoslednem preganjanju tudi s strani kaznovalnega aparata, ostajajo neopažena. Nekatera tovrstna dejanja ne prepoveduje nobena kazensko-pravna norma, zaradi česar ostajajo njihovi storilci nekaznovani, v primerih, ko je njihovo kaznovanje neizbežno, pa so sankcije, glede na povzročeno škodo, premile. Predstavniki kritične kriminologije svoja opozarjanja utemeljujejo z pogubnimi družbenimi učinki, ki jih povzročajo zločini »močnih«, tako poudarjajo, da so največ umorov, čeprav v času vojne, zagrešile prav vlade. Za našo predstavo je dovolj, če se spomnimo na vojno, ki se je dogajala na tleh nekdanje Jugoslavije, za katero so pretežno odgovorne prav politične nacionalne elite.

Pojem »zločin« se zaradi svoje specifične logično-semantične strukture že v kazenskopравnem smislu namreč nanaša le na tista protipravna ravnanja, katerih nosilci so kazenskopравno odgovorni subjekti, torej na oblike »osebne nasilja«. Odsotnost odločnega javnega mnenja (ker je pozornost slednjega usmerjena drugam) poleg tega povzroča, da se nam, po številu njihovih žrtev in njihovih škodnih posledicah, sicer veliko hujša dejanja od zločinov modrih in belih ovratnikov, zdijo povsem normalna in nikakor ne odklonska.

»Najbolj pogubna oblika strukturnega nasilja pa je prav gotovo heteronomno delo, saj posamezniku, prodajalcu svoje delovne sile, ireverzibilno jemlje – dan za dnem, leto za letom – njegove najbolj dragocene dobrine, namreč čas. . . , življenjsko energijo in zdravje.« (Kanduč, 1994: 282)

Delo, ki je v preteklosti bilo deležno vsega prezira³, je v današnji (kapitalistični) družbi organizirano glede na zahteve »oplajanja« kapitala, zaradi česar delitev dela v družbi ne temelji več na spontani, temveč na prisilni delitvi dela. Takšna prisila posameznika prikrajša za njegov svoboden, čutni in razumski razvoj, psihično in ekonomsko ga zaslužnji, tako na odtujeno in dolgotrajno delo (v povprečju namreč človek dela 37, 5 let svojega življenja) gleda na nekakšno »nujno zlo«, kateremu se je primoran podrežati, to pa je hkrati tudi razlog, zaradi katerega mu namenja večino svojega časa.

Poleg heteronomnega⁴ dela, ki posameznika navaja na hierarhijo, njegovo nenehno nadziranje in povzroča njegovo kronično nezdravje (poklicne bolezni, utrujenost, slabo počutje, stres), obliko »strukturnega nasilja« zavzemata še religija, kolikor na ljudi učinkuje kot »narkotik«, in šolski oziroma izobraževalni sistem, kolikor deluje kot mehanizem indoktrinacije z vladajočo ideologijo, t.j. ideologijo vladajočega razreda (Kanduč, 1993:15-16).

V nadaljevanju bomo govorili o kazni in njeni problematičnosti, ki nujno izhaja iz nejasnega oziroma ne več »samoumevnega« zločina, t.j. zanjo edinega sprejemljivega razloga.

³Več o tem glej Lafargue, 1985:74-75.

⁴Kot primer opredelitve pojma *heteronomno delo* glej v Gorz, 1985:146-149.

4.1.2. PROBLEM DEFINIRANJA KAZNI

Predhodno smo pokazali kako se kazen, njen pomen in namen, prav tako kot njeni izvrševalci, spreminja skozi čas in prostor, v pričujočem razdelku pa se bomo seznanili z nekaterimi neogibnimi razločki, esencialnega pomena za pravilno razumevanje kazni, ki jih kritiki institucije kaznovanja pogosto prezrejo. Pri tem nam bo kot ključna opora služilo Nietzschejevo delo »H genealogiji morale«.

Prva zmota iz katere izhaja današnje dojemanje kazni korenini v splošnem ne(raz)ločevanju izvora (vzroka nastanka) neke stvari od njenega smotra. Dosedanji genealogi morale, pri čemer imamo v mislih tudi prej omenjene kritične teoretike, namreč ne upoštevajo razločka med dejansko uporabo neke stvari (kazni) in njeno umeščenostjo v določen sistem smotrov, zaradi česar njeno končno koristnost oziroma smoter (npr. maščevanje ali zastraševanje) »naivno« postavlja na (njen) začetek, kot njen »princip«. Že od nekdaj se tako goji vera, da so stvari, oblike ali uredbe nastale zaradi njihove koristnosti, od tod pa tudi zmotno prepričanje, da je kazen bila iznajdena za kaznovanje¹. Vsak smoter ali koristnost je namreč le znak, » . . . da je neka volja do moči zagospodarila nad nečim manj močnim in mu iz sebe vtisnila pomen neke funkcije.« (Nietzsche, 1988:263)

Vsako dogajanje v (organskem) svetu je prevladovanje in obvladovanje nečesa danega in v odnosu do njemu nadrejene moči, šibkejšega, to prevladovanje in obvladovanje pa s seboj prinaša nove smisle in smotre.

¹ Kazen v dolgi zgodovini človeštva namreč ni bila iznajdena za kaznovanje, tako se v preteklosti ni kaznovalo zato, ker naj bi hudodelec bil odgovoren za svoje dejanje, temveč iz jeze zaradi pretrpele škode, ki se je potem stresala nad njenim povzročiteljem. Ta jeza se je vzdrževala z idejo, da ima vsaka škoda v nečem svoj ekvivalent, da se jo dejansko da poplačati, četudi z bolečino povzročitelja škode, izhajala pa je iz starega, globoko zakoreninjenega pogodbenega razmerja med upnikom in dolžnikom. Le-ta močno spominja na temeljne oblike nakupa, prodaje, menjave in trgovanja. V pogodbenih razmerjih je dolžnik obljubljal da bo poravnal svoj dolg. To mu ni ustvarilo le spomina oziroma (za)vesti, da bo obljubo držal in da bo dolg jemal kot dolžnost (kot veljavno pogodbo), temveč je od njega tudi zahtevalo, da je upniku zastavil nekaj, kar je sicer že posedoval in nad čimer je še imel oblast (npr. svoje telo, ženo, otroke). Že zgodaj so tako nastale natančne, celo podrobne pravno veljavne ocenitve posameznih udov in delov telesa, ki jih je upnik lahko odrezal s telesa svojega dolžnika, pri čemer naj bi upnik, pri »sproščanju« svoje moči nad brezmočnim dolžnikom, bil deležen določenega ugodja.

Več o tem glej Nietzsche, 1988:251.

Celotna zgodovina nekega pojava (kaznovanja) se pokaže kot le neprekinjena znakovna veriga vedno novih interpretacij in priredb, pri čemer ni nujno, da je njegov razvoj, kakor tudi razvoj drugih navad, organov in institucij v specifični družbi, usmerjen k določenem cilju. Razvoj neke stvari namreč ni nikakor logično in najkrajše, z najmanjšo silo doseženo napredovanje k določenem cilju, marveč zaporedje bolj ali manj globoko segajočih, med seboj bolj ali manj neodvisnih procesov prevladovanja, kamor moramo prišteti tudi vse odpore z namenom obrambe, poskuse spreminjanja oblik ter iz tega izhajajoče uspele protiukcije.

Naslednja distinkcija, ki jo prva že nakazuje, je razloček med tem, kar je na kazni relativno *trajno* - rabo, akt, dramo, določen strogi niz procedur, in tistim, kar je na njej *nestanovitno* - pomen, smoter, in določeno pričakovanje, ki se veže na izvrševanje takšnih procedur.

Iz prej navedenega stališča o koristnosti kazni in njenem razvoju, lahko upravičeno izpeljemo sklep, da sama procedura ni bila iznajdena zaradi kazni, kar nekateri kritiki še danes napačno domnevajo, saj se slednja izkaže kot nekaj (njej) starejšega, nekaj, kar je predhodno njeni uporabi v kazni. Čeprav v nekem drugačnem pomenu je procedura namreč obstajala že pred kaznijo, tako ji je slednja bila le priložena oziroma dodana z razlago, od tod pa izhaja tudi njena burna zgodovina.

Kot je prepričan Nietzsche, je tudi zgodovina kazni predvsem zgodovina izrabljanja, obvladovanja, razlaganja, osmišljanja in prirejanja procedure za najrazličnejše namene, tako je povsem jasno, da pojem kazni v nekem zelo poznem stanju kulture (npr. v današnji Evropi) nima in ne more imeti istega pomena kot ga je imel v nekem zgodnejšem zgodovinskem obdobju.

Posledica takšnega razvoja pa se ne konča le s spremenjenim, enim samim in splošno sprejetim pomenom, saj se v pojmu kazni danes zgošča sinteza pomenov, neke vrste enotnost, ki jo je težko razvozlati, ali razčlenjevati, predvsem pa jo je nemogoče definirati. Zapisano z Nietzschejevimi besedami: »Danes je nemogoče določeno reči, zakaj se pravzaprav kaznuje: vsi pojmi, v katerih je semiotično povzet celoten proces, se izmikajo definiciji: definirati se da zgolj to, kar nima zgodovine.« (Nietzsche, 1988:266)

Nasprotno z nekim zgodnejšim stadijem, ko lahko še zaznamo, kako ob vsakem posameznem primeru elementi sinteze spreminjajo svojo vrednost, današnje opredeljevanje kazni onemogoča dejstvo, da identitete njene posamezne prvine enoznačno ne opredeljuje določen sveženj razlik, ki bi jo postavljali v nujno razmerje do drugih strukturnih prvin, zaradi česar je množica njenih pomenov in namenov dovzetna za stalno (pre)razporejanje. Ena in ista procedura se namreč lahko uporablja, razlaga in prireja za bistveno drugačne namene.²

Kakor v svoji filozofski refleksiji kazni poudarja Nietzsche, torej problem kazni ne gre razumeti kot problem njene (ne)koristnosti, kot bolj problem, ki izhaja iz njene preobloženosti z vsakovrstnimi koristnostmi. Zaradi svoje polisemičnosti (t.j. zmožnosti, da privzame različne pomene in interpretacije) je kazen tako kompleksen fenomen, da preučevanja njene namenskosti ni mogoče omejiti na »paradigmo« uradno razglašeni in predpisanih ciljev. Od tod pa tudi kriza njenega samoopredeljevanja.

² Več o Nietzschejeven seznamu namenov, za katere je mogoče uporabljati eno in isto proceduro, glej Nietzsche, 1988:266-267.

5. NEUČINKOVITOST ALI PRIKRITA UČINKOVITOST KAZNOVALNEGA SISTEMA?

Na določen kaznovalni ukrep se neredko navežejo povsem nerealna pričakovanja, kar je pogosto odraz neupoštevanja vpetosti kriminalitete v širša področja družbenega življenja oziroma vpetosti obstoječih kaznovalnih praks v normativni in institucionalni okvir. Zaradi navedenega so morebitni drugačni in nepričakovani učinki vselej deležni ostre kritike. Od kazni se danes tako pričakuje, da bo na zaprte posameznike delovala poboljševalno (rehabilitacijska funkcija), na širšo množico sicer konformnih, pa vendar potencialnih kršiteljev zakona pa odvrtajoče oziroma zastrašujoče. Z ozirom na statistične podatke o naraščanju kriminala in obsega povratništva, ji je tako zlahka oporekati neučinkovitost.

Danes je sicer bolj ali manj nesporno, da je zaporna kazen, v kolikor ne poboljšuje vedenja in vrednot storilcev kaznivih dejanj, zelo neprimerno sredstvo kazenskopravnega sistema v boju zoper kriminal, vendar pa to še ne pomeni, da je kaznovanje kot tako problematično. Namreč, kakor problem osvetli Nietzsche, moramo problematičnost najprej odkriti v sami domnevi, da je s kaznijo mogoče pozitivno vplivati tako na dejanskega kot tudi potencialnega kršitelja zakona.

»Vrednost kazni naj bi bila v tem, da vzbudi v krivcu občutek krivde, v njej se išče pravi instrumentum tiste duševne reakcije, ki jo imenujemo »slaba vest«, »grizenje vesti«. Toda na ta način se spozabimo celo nad današnjo dejanskostjo in psihologijo: in koliko bolj šele nad najdaljšo zgodovino človeštva, nad njegovo predzgodovino! Pristno grizenje vesti je prav med zločinci in kaznjenci nekaj skrajno redkega; ječe, kaznilnice niso nedra, v katerih bi posebno rada rasla ta vrsta glodajočega črva: . . . Na splošno vzeto, kazen povzroča trdoto in hlad; kazen koncentrira; priostruje občutek odtujitve; krepi odpornost.« (Nietzsche, 1988:267-268)

V kolikor soglašamo s trditvijo, da je naloga zakona opredeljevati kršitve in, da je funkcija kazenskega sistema, da slednje omejuje, pri čemer mu zapor služi kot sredstvo represije, potem moramo pri takšnem delovanju institucije kaznovanja nujno ugotoviti neuspešnost. Kot smo namreč že predhodno zapisali², kaznovalne naprave, zlasti pa karceralni sistem, niso le neproduktivne in, kot so prepričani nekateri teoretiki, zato neučinkovite. Vsaj na svoji manifestni ravni se namreč pokažejo tudi kot disfunkcionalne oziroma kontraproduktivne.

Očitno je, da kaznovanje ne rešuje kriminalitete. Nasprotno, v kolikor ustvarja in ohranja »posebno obliko ilegalizma« (Foucault, 1984:271), omenjeni problem celo zaostruje³, takšno sklepanje pa nujno sproži vprašanje: *»Zakaj se (zaporna) kazen, kljub svoji razvpiti neučinkovitosti, ohranja vse do današnjih dni?«* oziroma: *»Ali ne bi morali v različnih pojavih (povzročanje prestopništva in povratništva, spreminjanje priložnostnega kršilca, v prestopnika iz navade, organiziranje zaprtega prestopniškega okolja, . . .), prepoznati določeno koristnost?«*

5.1. ZAKAJ ZAPOR KOT INSTITUCIJA ŠE VEDNO OBSTAJA?

Sodobni zapori so »zakrnela institucija«, svojevrsten anahronizem, nekaj, kar je *». . . celo manj koristno za vzdrževanje družbenega sistema, kakor je slepič za delovanje človeškega organizma«*, preživeli pa so *» preprosto zato, ker žive neke vrste neodvisno življenje.«* (Stone v Kanduč, 1993:16) Kot je prepričan Stone, zapore pri »življenju« ohranja zgolj njihova lastna inercija oziroma njihovi togi, nenehno se ponavljajoči in nesmiselni samoohranitveni institucionalni imperativi.

²Več o razlogih, zaradi katerih je zaporna kazen deležna tolikšne kritike, si bralec lahko prebere v opombah pod naslovom »Križa kaznovalnega sistema« na strani 44 in 45.

³Tako npr. Goffman posledice vstopa v totalno institucijo označi z izrazom *»mortifikacija«*. Pojem se nanaša na učinke raznovrstnih obredov poniževanja zapornika, katerih namen je uničiti njegovo prvotno in izprijeno

V nasprotju s Foucaultom, katerega razlaga vztrajanja zapora sledi v nadaljevanju, se Garland problema loti s stališča, da »družba nadzorovanja« ni opis dejanskega stanja, temveč neke vrste »idealni tip«, upodobitev potencialnega projekta nadzorovalne družbe, ki se nujno ne ujema z realnostjo. Zapor pogosto krepi kriminogeno dispozicijo in na ta način ustvarja prestopnike, vendar pa, kot poudarja Garland, v tem dejstvu ne kaže iskati koristi, ki naj bi jih, glede na nekakšno prikrito politično strategijo, želela oblast (Garland, 1990:166-167).

Garland tako »vztrajnost« zapora pojasnjuje z sledečimi argumenti:

- zapor zadovoljuje želje ljudi, da se kršilec določenih temeljnih norm skupnega življenja naloži kazen in da se jih začasno izloči iz normalnega družbenega življenja
- zapor omogoča takšno kaznovanje prestopnikov, ki je združljivo z sodobno senzibilnostjo in s kulturnimi omejitvami v zvezi z zadajanjem bolečine in trpljenja, tako da dopušča uresničenje subtilne in prikrite retributivne sankcije
- zaradi odsotnosti alternativnih sankcij, je zapor edino kaznovalno sredstvo za začasno izključitev oziroma onemogočanje nekaterih nevarnih posameznikov, njegova prednost pa je v tem, da pri izvajanju sankcije ne terja nikakršnega dejavnega sodelovanja obsojenca
- obstaja obsežna karceralna infrastruktura (npr. zgradbe, strokovnjaki, institucije, itd.), ki se ji je, že iz ekonomskih razlogov, nesmiselno odreči tako je bolje, da jo prilagajamo vsakič novim ciljem kriminalne politike
- dejstvo, da zapor pogosto krepi kriminogeno dispozicijo in na ta način ustvarja prestopnike, ne kaže razumeti kot nekakšno koristno posledico, ki jo oblast ustvarja z namenom določene prikrite politične strategije, kot bolj strošek, ki ga je – podobno kot izdatke za delovanje ostalih institucij formalnega nadzorstva – potrebno plačati za doseganje določenih družbenih ciljev

(Garland, 1990)

identiteto oziroma mu vsiliti predrugačeno »samopodobo«, takšno, ki mu bo zagotavljala uspešno funkcioniranje v dani družbi (Goffman, 1987: 14-20).

Da zapor problem kriminalitete le še zaostre je prepričan tudi Lemert. Slednji namreč opozarja, da zapor oziroma kaznovalni aparat kot tak, posredno (tj. skozi proces etiketiranja) ustvarja še sekundarno deviantnost. Nasprotno kot v primeru primarne deviantnosti, ki je rezultat obsežne raznolikosti družbenih, kulturnih in psihičnih kontekstov in običajno ne vodi v simbolično reorganizacijo na ravni samospoštovanja in odnosa do ostalih družbenih vlog, je sekundarna deviantnost odklonsko ravnanje, ki je odgovor na primarno deviacijo. Sekundarna deviantnost se namreč oblikuje kot »sredstvo« obrambe, napada ali prilagoditve na »etiketo«, kar povzroča spremembo deviantove samopodobe.

Več o tem glej Lemert v Kanduč, 1993:341).

Iz Garlandovega gledišča tako zapor ni nikakršna »uganka«, temveč povsem logično obstajajoča institucija, katere obstoj je zagotovljen dokler bo vlada in javnost pripravljena plačevati »ceno« njenega vzdrževanja. V tem pogledu zapor ostaja koristna in zaželena institucija vse do takrat, ko se vladi in javnosti stroški njenega delovanja ne bodo zdeli sporni (Garland,1990).

5.2. LATENTNA FUNKCIJA ZAPORA

V bistvu funkcionalistična Foucaultova razlaga obstoja zaporne kaznovalnosti temelji na podmeni, da nobena kontraproduktivna družbena institucija, dolgoročno ne mora obstajati. Prepričan je namreč, da se za vidno neuspešnostjo, t.j. neuspešnostjo na manifestni ravni oziroma v luči svojih uradno deklariranih ciljev, skriva neka prikrita uspešnost ali funkcija na latentni ravni, takšna, ki zapor-institucijo ohranja pri »življenju«. Zapisano s Foucaultovimi besedami:

»Če se je institucija-zapor obdržala tako dolgo in ostala tako negibna, če načela kazenskega zapiranja niso nikoli zares postavili pod vprašaj, je to nedvomno zato, ker se je karceralni sistem tako globoko zakoreninil in ker je opravljal prav določene funkcije.«(Foucault, 1984:267)

Po Foucaultovem mnenju moramo poglavitni vzrok vztrajanja zapora iskati prav v njegovih pomanjkljivostih. V senci očitne penološke neuspešnosti se namreč skriva velika, danes bolj ali maj prikrita, politična uspešnost. Kot je prepričan je zapor kot sredstvo represije in nadzorovanja, koristen predvsem za oblast (vladajoči razred), katere dejanski interes ni v odpravljanju kršitev in odvrčanju potencialnih kršiteljev od kaznivih dejanj, kot bolj v njihovem razlikovanju, razvrščanju in uporabljanju oziroma v uvrščanju kršitev zakona v splošno taktiko podrejanj. Kaznovanje je potemtakem le način za upravljanje z nezakonitimi dejanji, za določanje meja tolerance in za pritisk enega razreda nad drugim, kratka sredstvo, ki z diferenciacijo kaznivih dejanj in njihovih storilcev, ustvarja družbeno hierarhijo. Klub nastali utopiji o univerzalni in javno kaznovalni družbi, kjer naj bi vselej dejavni kaznovalni mehanizem deloval brez oklevanja, posredništva in negotovosti, bi zato bilo naivno misliti, da je zakon za vse in v imenu vseh.

Potrebno je namreč priznati: » . . . , da je narejen za nekatere in da se nanaša na druge; da v načelu obvezuje vse državljane, namenjen pa je predvsem najštevilnejšim in najmanj razsvetljenim razredom; da v nasprotju s tem, kar se dogaja s političnimi ali civilnimi zakoni, njihova uporaba ne zadeva vseh enako, da na sodišču ne sodi vsa družba enemu izmed svojih članov, temveč, da ena družbena kategorija, ki vodi red, z njim sankcionira drugo, ki uganja nered.« (Foucault, 1984:271)

Kot poudarja Foucault, je zapor globoko zakoreninjen v praksah discipliniranja (na kar smo predhodno že opozorili), tako se kaznovanje po svoji naravi pomembneje ne razlikuje od izobraževanja, proizvodnje in zdravstva. Po eni strani torej zapor v sodobni družbi nadzorovanja, v kateri se karceralni kontinuum razrašča po celotnem družbenem tkivu in katere cilj je normalizacija odklonskosti (t.j. ustvarjanje krotkih, ubogljivih in koristnih oziroma učinkovitih posameznikov, ki se podrejajo splošno sprejetim standardom »primerne« vedenja) ne predstavlja nič drugega, kot zgolj kvantitativno razširitev sicer endemične prisile. Po drugi strani pa zapor opravlja še neko drugo nalogo. S svojo »spodletelostjo« namreč zapor ne zgreši svojega namena, temveč ga dosega, v kolikor med drugim povzroča *prestopništvo* (t.j. posebno obliko nezakonitih pojavov), ki s tem, da se ločuje od ostalih ilegalizmov, nanje pritiska. Mogoče ga je ločiti, osvetliti in organizirati kot relativno zaprto okolje, v katerega pa je vseeno mogoče prodreti. Po Foucaultovem mnenju je prestopništvo tako koristno in uporabno predvsem z gledišča politične dominacije, razlogi, ki jih navaja pa so naslednji:

- prestopništvo zajema kazniva dejanja ki simbolično povzemajo vsa druga s tem pa hkrati omogoča, da v senci ostanejo vsa tista, ki jih oblast (vladajoči razred) zaradi lastnih interesov in koristi hoče oziroma mora tolerirati
- iz političnega in ekonomskega zornega kota je prestopništvo razmeroma nenevarna oblika nezakonitih pojavov, omejena na negotove življenjske razmere oziroma dejanja posameznikov, katerih žrtve so največkrat pripadniki nižjih (revnih) razredov, tako vase zaprto prestopništvo nima privlačne moči saj ni zvezano s prebivalstvom, ki bi ga lahko podpiralo

- prestopništvo kot vidna in očitna oblika nezakonitih dejanj, prestopništvo se namreč ukvarja z nasilno kriminaliteto, pri članih delavskega razreda vzbuja neodobravanje, ogorčenje in negotovost s čimer se oblasti posreči »razdor« sicer težko obvladljive množice: znotraj podrejenih razredov se tako oblikuje delitev na poštene in nepoštene, lojalne in nelojalne oziroma nevarne in nenevarne, kar ne ustvarja le odklonilnega stališča do kršenja zakonskih norm (kar je v sistemu dominacije, odvisnem od spoštovanja zasebne lastnine, ključno sredstvo vzdrževanja obstoječega reda), temveč tudi vse pogostejše zahteve javnosti po strožji represivni in kaznovalni politiki

(Foucault, 1984)

»Kontinuirano izključevanje deviantnih posameznikov družbi zagotavlja lastno reprodukcijo, zaporu kot prevzgojni instituciji pa omogoča obstoj in delovanje.« (Bogdanovič, 1992:9), vendar pa, kot poudarja Foucault, organiziranje izoliranega in na prestopništvo omejenega ilegalizma ne bi bilo mogoče, če se ob tem ne bi razvila tudi učinkovita policijska kontrola (t.j. splošno nadzorovanje prebivalstva, ki nenehno in enako »bdi« nad vsemi državljani). Policija, ki ima nadzor tudi nad že izpuščenimi zločinci slednje »izkoristi« zato, da delno uradno, delno pa tajno, iz prestopništva kot enega izmed objektov policijskega nadzorovanja, organizira v enega izmed svojih privilegiranih instrumentov. Takšen nadzor pa je mogoč le v kooperaciji z zaporom, ki olajšuje kontrolo posameznikov na prostosti, omogoča rekrutiranje ovaduhov in spodbuja medsebojno ovajanje, omogoča stike med kršilci, pospešuje organiziranje vase zaprtega prestopniškega okolja, poleg tega pa proizvaja še vse učinke izobčenja (brezposelnost, brezdomstvo, asocialnost oziroma nizka samopodoba, itd.), zaradi katerih so nekdanji jetniki prisiljeni prevzeti naloge, ki jim jih določa policija. Zapor in policija v vsem polju ilegalizmov izvršujeta diferenciacijo, izoliranje in uporabo prestopništva s katerim se da rokovati. To prestopništvo je neposreden učinek kaznovalnosti, zajet v mehanizem »kaznovanje-reprodukcija« in ne njegov nezaželen stranski produkt, tako lahko govorimo o verigi policija-zapor-prestopništvo, katere medsebojno se opirajoči členi ustvarjajo »začaran krog«, povezavo, ki je ni mogoče pretrgati.

Policija oskrbuje zapor s kršilci, zapor pa iz njih ustvarja prestopnike, t.j. pripomoček policijske kontrole, ki nekatere med njimi spreminjajo v povratnike¹.

Po Foucaulovem mnenju tako ni kazenskega pravosodja, katerega namen bi bil preganjati vse ilegalizme pri čemer bi kot pripomoček uporabljal policijo, kot kaznovalec instrument pa zapor (Foucault, 1984:276). Kazensko pravosodje in sistem zapiranja modernih družb moramo zato razumeti bolj kot instrument, ki je ustvarjen zato, da streže vsakdanji zahtevi kontrolnega aparata (zato, da omogoča diferencialno kontrolo kaznivih dejanj). Deluje na pol v senci in si prizadeva za neprekinjeno »sodelovanje« med policijo in prestopništvom.

Podobno kot Foucault tudi Durkheim meni, da kriminaliteta ni le nujen, temveč tudi koristen (t.j. funkcionalen) družbeni pojav, katerega strukturne okoliščine, od katerih je odvisen, so nujno potrebne za normalen (t.j. zdrav) razvoj morale in prava. Kot je prepričan Durkheim, je funkcionalnost kriminala posledica dejstva, da ni nobene zunajdružbene oziroma naravne ločnice, ki bi razmejevala sprejemljivo družbeno vedenje od nesprejemljivega. To razliko vzpostavlja šele proces »etiketiranja«, ki poleg tega, da zarisuje mejo med dovoljenim in nedovoljenim, določa tudi mejo med tem, kar je kriminalno in tistim, kar je le nemoralno in neokusno. (Durkheim, 1999:73-74)

Po Durkheimovem mnenju, družba brez kriminala vsekakor ni zaželeno družbeno dejstvo ali dejanski kriminalno politični cilj. Takšno dejstvo bi namreč pomenilo tako močno kolektivno družbeno moralno zavest, ki je nihče ne bi moral »postaviti pod vprašaj«, zaradi česar bi kolektivna morala prelahko strdila v nespremenljivo obliko. Družba oziroma kolektivna zavest, kot temeljno dejstvo moralnega reda, se mora namreč nenehno razvijati, za kar pa so potrebne določene razlike in posebnosti.

¹Na vprašanje, zakaj so povratniki številni, Saleclova odgovarja: »Zato, ker je produkcija kriminalitete družbeno potrebna. Ne le, da simbolna organizacija družbe temelji na ločevanju normalnim in patološkim, dobrim in zlim, ampak preprosto že politika in ekonomija potrebujeta kriminaliteto.« (Salecl, 1988:70)

Durkheim pa povratništvo pojasni z moralno občutljivostjo kot najpomembnejšim notranjim odvrtačevalcem od kršitve oziroma enim najobčutljivejših občutij, na katerega meri grožnja s kaznijo in kazen kot taka. Dejanska izvršitev kazni v subjektu kršitve povzroči bolj ali manj trajno posledico, saj v določenem obsegu okrne moralno občutljivost, zaradi česar eni kršitvi pogosto sledi druga, tretja, . . . Naložene kazni povzročajo vse večjo »otopelost« kršilca oziroma njegovo vse večjo dovzetnost za moralno sramotenje. S tega gledišča Durkheim opozarja, naj se kazen uporablja le kot *ultima ratio* (Durkheim v Kanduč, 1998:137).

»...da bi se pojavila osebnost idealista, ki sanja o tem, da bi presegel svoj čas, je potrebna možnost za pojav osebnosti prestopnika, ki zaostaja za svojim časom. Prve osebnosti ni brez druge.« (Durkheim, 1999:74)

Kriminaliteta je koristna tako posredno, kot tudi neposredno. Posredno namreč ustvarja odprt prostor za morebitne družbene spremembe in tako neposredno, vsaj v nekaterih aspektih, anticipira prihodnjo moralo, nekaj, kar šele bo ali vsaj utegne biti.

6. SKLEPNA MISEL

Zaradi hitrega in intenzivnega načina življenja, sodobni svet doživljamo kot privid in vse večji kaos, občutja nelagodja, ogroženosti in strahu, pa krepi tudi naraščanje kriminala. Pojavljajo se nove oblike kriminalnih dejanj, ki jih nekdanje nismo poznali ali zanje vsaj nismo vedeli, *»pogosto tudi pogojeni ali tudi omogočeni z novim znanjem, novo tehnologijo, novimi razmerami in ne nazadnje tudi z drugačno občutljivostjo za človekove pravice in državljanske svoboščine ter zaradi spremenljivosti razmerij ljudi okoli sebe.«* (Pečar, 1984:831). Kriminal se tako razrašča, da zavira politični, socialni in kulturni razvoj ljudi, človekove pravice, svobodo, mir, stabilnost in varnost, kar ponovno odpira razprave o kaznovanju, njegovih ciljih in možnostih preprečevanja kriminala. Zlom rehabilitacije kot edinega cilja in logičnega opravičila kaznovanja, je postavil pod vprašaj najbolj temeljne podmene razmišljanja o zločinu in kazni, s tem pa je ogrožena tudi samoumevnost, naravnost oziroma normalnost kaznovalnega aparata.

Ponovno odprto vprašanje, kako sploh opredeliti, utemeljiti in poimenovati kaznovalni proces, je povzročilo navdušeno iskanje novih kriminalno političnih zamisli, zaradi česar se kaznovalnemu aparatu v odnosu do sebe in družbe ni uspelo več reprezentirati. Institucija kaznovanja je izgubila svojo nad zgodovinsko naravo, očitna pa je postala tudi njena vpetost v vsakokratna konkretna družbena razmerja.

V pričujoči diplomski nalogi sem poskušala pokazati, da kriminaliteta kot družbeni problem ni naraven pojav, temveč je pojav, ki ga opredeljuje vsakokratna oblast. Navedeno misel sem dokazovala z zgodovinskim pregledom tehnik kaznovanja, ki pa kljub prizadevanjem nikoli niso dosegli zaželenih oziroma dolgoročnih učinkov.

Zaradi kulturne in časovne pogojenosti oziroma odsotnosti enotne ideologije in različnih ciljev kaznovanja kriminaliteta danes ni pojmovno enoten pojav, poleg tega pa je danes tudi vse več pravnih določb in prepovedi o tem, kaj je dovoljeno in kaj ni.

Zgodovina kazni je v prvi vrsti zgodovina izrabljanja, obvladovanja in prirejanja procedure za najrazličnejše namene (Nietzsche, 1988), zaradi česar so vsa njena možna utemeljevanja le fragmenti celote. V iskanju kakršnihkoli odgovorov o razsežnosti kaznovanja se tako kaže odreči esencialističnemu razmišljanju. Vsaka perspektiva, čeprav enostranska, vizualizira parcialni vidik kompleksne realnosti.

V poglavju z naslovom »Križa kaznovalnega sistema« sem skozi problematiko definicij in pojmovanj pokazala, da je govorjenje o neuspešnosti kaznovanja v bistvu znamenje nezadostnega in pomanjkljivega razumevanja družbene vloge kazenskega prava. Govorjenje o krizi, spodletelosti ali neuspešnosti kaznovanja je poleg tega tudi posledica nerealnih pričakovanj, ki jih neredko navezujemo na določen kaznovalni ukrep in percepcije oziroma pozornosti javnega mnenja, ki je usmerjeno na storilce bagatelnih kaznivih dejanj.

Definicije oziroma pomeni so »situacijski«, pomen dobijo šele iz simbolizacije realnega, pri čemer je pomembno, katera družbena skupina ima nadzor in moč, da doseže interpretacijo določenih norm. Z njihovo splošno uveljavitvijo ščitijo svoje interese in odvrtačajo poglede javnosti od res škodljivih in zato kaznivih dejanj.

Napačno ali pomanjkljivo razumevanje vloge kaznovalnega aparata potrjuje tudi poglavje o »Neučinkovitosti oziroma prikriti učinkovitosti kaznovanja«. Obstoječe institucije, ki je že od njenega »rojstva« očitajo razne pomanjkljivosti in celo kontraproduktivnost, lahko poleg prikrite, latentne funkcije (Foucault, 1984) pojasnujemo tudi z nerazumevanjem oziroma zaslepljenostjo tako zagovornikov posameznih ekskluzivnih pristopov k problematiki kaznovanja kot tudi javnosti in laičnih znanjih opazovalcev.

Moje uvodne hipoteze o družbeni naravi kriminalitete oziroma odklonskega vedenja, o zaslepljenosti javnosti, ki (neutemeljeno) postaja vse nestrpnejša do storilcev »majhnih« kaznivih dejanj in simbolne narave krize kaznovalnega aparata, kot krize njenega razumevanja, so iz poglavja v poglavje postajale vse bolj utemeljene.

7. LITERATURA

- **BAVCON, Ljubo et al. (1994):** Kazenski zakonik Republike Slovenije. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana.
- **BAVCON, Ljubo, ŠELIH, Alenka (1999):** Kazensko pravo-splošni del. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana.
- **BOGDANOVIČ, Sanja (1992):** »Družbeni vidik delovanja zapora kot totalne institucije«. Iskanja-vzgoja, prevzgoja, 8, 12, str. 7-22.
- **DOLENC, Anton (1993):** Medicinska etika in deontologija: dokumenti s komentarjem. Tamgram, Ljubljana.
- **DURKHEIM, Emile (1999):** Pravila sociološke metode. Savremena škola, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
- **FOUCAULT, Michael (1984):** Nadzorovanje in kaznovanje. Delovska enotnost, Ljubljana.
- **FOUCAULT, Michael (1988):** Zgodovina norosti. CF*; Ljubljana.
- **GARLAND, David (1990):** Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory. Clarendon Press, Oxford.
- **GOFFMAN, Erving (1987):** Asylums. Penguin Books, London.
- **GORZ, André (1985):** »Za izhod iz kapitalizma«. Boj proti delu. Knjižna zbirka Krt, str. 135-149.
- **HIBBERT, Christopher (1965):** »Zgodovina zločinstva in kazni«. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- **JAGER, Matjaž (1998):** »Zakaj optimalen obseg kriminalitete ni enak nič?«. Zbornik znanstvenih razprav, Ljubljana, 58, str.71-85.

- **KANDUČ, Zoran (1993):** »Problematična »problematičnost« zločina in kazni«. Časopis za kritiko znanosti, 21, 156/157, str. 13-25.

- **KANDUČ, Zoran (1993):** »Nekateri vidiki krize kaznovalnega sistema«. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 44, 4, str. 338-353.

- **KANDUČ, Zoran (1994):** »Škodljiva dejavnost nosilcev družbene moči«. Anthropos, 26, 4/6, str. 269-284.

- **KANDUČ, Zoran (1996):** »Nameni in upravičevanja kaznovanja in kaznovalnih naprav«. Zbornik znanstvenih razprav, 56, str. 153-173.

- **KANDUČ, Zoran (1998):** »Emile Durkheim in moderna kriminologija: anomija, kaznovanje in kriminaliteta«. Zbornik znanstvenih razprav, 58, str. 123-142.

- **LAFARGUE, Paul (1985):** »Pravica do lenobe«. Boj proti delu. Knjižna zbirka Krt, str. 49-80.

- **M. ZUPANČIČ, Boštjan (1990):** Pravo in prav. Cankarjeva založba, Ljubljana.

- **MILČINSKI, Janez (1982):** »Medicinski poskus na človeku«, Medicinska etika in deontologija. Dopisna delavska univerza-Univerzum, Ljubljana.

- **NIETZSCHE, Friderich (1988):** H genealogiji morale. Slovenska matica, Ljubljana.

- **PEČAR, Janez (1984):** »Kriminalologija in družba«. Teorija in praksa, Ljubljana, letnik 31, št. 9/10, str. 830-838.

- **PETROVEC, Dragan (1998):** Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja, Studia humanitatis. Apes, Ljubljana.

- **PRIMORAC, Igor (1978):** Prestup i kazna : rasprave o moralnosti kazne. Mladost, Beograd.

- **SALECEL, Renata (1986):** »Kaznovanje kot strategija oblasti pri Michelu Foucaultu«. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 37, 1, str. 51-57.

- **SALECL, Renata (1988):** Družbeno nadzorovanje šole in discipliniranje. Inštitut za kriminologijo na Pravni Fakulteti v Ljubljani, Ljubljana.

- **SALECL, Renata (1991):** Disciplina kot pogoj svobode. Knjižna zbirka Krt, Ljubljana.

- **SALECL, Renata (1993):** Zakaj ubogamo oblast?: nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

- **ŠELIH, Alenka (1995):** »Kriminaliteta v času prehoda«. Razgledi, 4, 16, str.12.

- **ZORC, Darja (1993):** »Ne prevzgajati, ampak »do-vzgajati«: Intervju s prof. dr. Ano Krajnc«. Časopis za kritiko znanosti, 21, 156/157, str. 61-63.

- **ZORC, Darja (1993):** »Proti iracionalni represiji«. Iz pogovora s svetovalcem ministra za pravosodje Frančkom Mlinaričem«. Časopis za kritiko znanosti, 21, 156/157, str.93-94.